

**Az első helyesírási szabályzat és Fromm János
levelezésének helyesírás-történeti vizsgálata**

Jelige: Mütyi

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. A magyar helyesírás története 1832 előtt és után	4
3. Az első helyesírási szabályzat elemzése	10
3.1. Betűk	10
3.2. Alapelvek	11
3.2.1. Kiejtés szerinti írásmód	11
3.2.2. Szóelemző írásmód	13
3.2.3. A hagyomány elve	14
3.2.4. Egyszerűsítés elve	15
3.3. Külön- és egybeírás	15
3.4. Nagybetűk használata	16
3.5. Az elválasztás	17
3.6. Az írásjelek	18
3.7. Számok, keltezés	19
3.7.1. Számok	19
3.7.2. Keltezés	19
3.8. Morfológiai kérdések	20
4. Fromm János levelezése	22
4.1. Fromm János	22
4.2. Magánlevelezések a XIX. század első felében	22
4.3. A levelek nyelvészeti elemzése	23
4.3.1. Nyelvjárási jellemzők	23
4.3.2. Betűk	26
4.3.3. Alapelvek	26
4.3.3.1. Kiejtés szerinti írásmód	26

4.3.3.2. Szóelemző írásmód.....	28
4.3.3.3. A hagyomány elve.....	28
4.3.3.4. Egyszerűsítés elve.....	28
4.3.4. Külön- és egybeírás.....	29
4.3.5. A nagybetűk használata.....	30
4.3.6. Az elválasztás.....	31
4.3.7. Írásjelek.....	32
4.3.8. Számok, keltezés.....	33
5. Az 1832-es szabályzat és a vizsgált levelek helyesírásának összevetése.....	34
6. Összegzés.....	36
7. Felhasznált irodalom.....	37
Mellékletek.....	39
A levelek betűhív átirata.....	39
Képmellékletek.....	44

1. Bevezetés

Dolgozatomban az első, 1832-es magyar helyesírási szabályzat (továbbiakban: MHSzSz.) és öt, ebből az időszakból (1830–1849-ből) fennmaradt, Veszprémhez köthető levél helyesírásának bemutatására vállalkozom. Az elemzésben segítségemre lesz a ma érvényben lévő helyesírási szabályzat (továbbiakban: AkH.¹¹), amely a dolgozatom logikai és strukturális vezérfonala.

Elsőként röviden bemutatom a helyesírás-történet releváns pontjait, kérdéseit, ezután térek át az 1832-es szabályzat elemzésére. Először a betűkkel, majd a helyesírási alapelvekkel foglalkozom. Mivel az MHSzSz. kevésbé részletes, mint az AkH.¹¹, ezért az előbbiben nem szereplő szabályokra példákat emelek ki a szövegezésből. Ezzel a módszerrel dolgozom a fel a következőket: külön- és egybeírás, nagy- és kisbetűs írásmód, elválasztás, írásjelek és a keltezés. Természetesen nem csak alátámasztó, hanem ellenpéldák is előfordulnak.

Az éppen megalakult Magyar Tudományos Akadémia fontos feladatának tartotta, hogy megfogalmazza a helyesírás és toldalékolás főbb szabályait. Ekkor keletkezett a „Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai” című mű, amelynek kidolgozásában KOROMPAY szerint (2005: 704) Vörösmarty Mihálynak és Toldy Ferencnek volt rendkívüli szerepe. Az egész mű csupán 32 oldalnyi, ebből az előszó két oldalt tesz ki. A szabályzat főként rugalmas, csak lényegi pontokra hivatkozó irányelveket fogalmaz meg.

FÁBIÁN PÁL „Az akadémiai helyesírás előzményei” című kötetében (1967: 12–34) részletesen bemutatja azokat a folyamatokat, amelyek a szabályzat létrehozásához vezettek. Az áttekintésben meghatározza azokat a témaköröket is, amelyek a helyesírás kérdéséhez tartoznak:

1. Betűk, ide tartozik a hangok felosztása is (magán- és mássalhangzók)
2. Kis- és nagybetűs írásmód
3. Elválasztás
4. Írásjelek
5. Szó- és mondattani kérdések.

Általános nézet volt 1832-ben, hogy a helyesírás és a fonetika szorosan összetartozik, illetve az akkori igényesebb nyelvtanok megemlítették a fonetikus és etimologikus írásmód kettősét is. Az MHSzSz. nemcsak helyesírási szabályozás, hanem összefoglaló jellegű morfológiai és szintaktikai munka is. Erre utal az *Előszó* is: a szabályzat kiadása egy nagyobb grammatika előzménye. Ezáltal próbál a Magyar Tudós Társaság megegyezni a főbb szabályokról a helyesírásra és a nyelv paradigmáira nézve (MHSzSz.: 3). Így a

helyesírási kérdések mellett megjelennek az igeragozási paradigmák, helyhatározó ragok és a névmások alakjai is. A vizsgált szabályzat tehát jelentős mérföldkő a nyelvi norma kérdésének történetében, ugyanakkor hangsúlyoznom kell, hogy mindössze a Magyar Tudós Társaság tagjai számára íródott, de rájuk nézve sem volt kötelező érvényű.

Bár a szabályzat nem tartalmazott olyan elemeket, amelyeket nem ismertek volna előtte (SZEMERE 1974: 13–19), mégis a XIX. századra meghatározta a helyesírási szabályozást. A változások nehézkesen és lassan mehettek csak végbe, ez a folyamat még a XX. században is folytatódott. Nem kérdéses tehát, hogy az első szabályzatunk nagy hatást produkált, és jelentős hatással van mai helyesírásunkra is. Alapos ismerete szükséges olyan munkákhoz, melyekben XIX. századi szövegek kapnak szerepet.

A szabályzat elemzése után Fromm János veszprémi ügyvéd levelezésének egy részét ismertetem. Egy rövid bevezető után a levelekben először olyan regionális, illetve a kialakuló nyelvi normától eltérő nyelvi jelenségeket mutatok be, amelyek befolyásolhatják a szerzők írását. Majd a leveleket ugyanazon a strukturális elven végigvezetve vizsgálom, mint korábban a szabályzatot elemeztem. Végül összevetem a levelek és a szabályzat helyesírási jellemzőit. Ebből a pontból kiderülhet, hogy a szerzők helyesírása szabályzatban megadottakhoz hasonló-e, esetlegesen az is, hogy hatott-e a szabályzat kiadása az átlagemberek írására.

2. A magyar helyesírás története 1832 előtt és után

A következő részben röviden összefoglalom a szakirodalom segítségével a magyar helyesírás történetét, mivel fontosnak tartom áttekinteni az 1832-es szabályzat előzményeit, illetve a helyesírás későbbi alakulását is, különösen az MHSzSz.-t közvetlenül követő időszakban.

Az AkH.¹¹ a következőképpen fogalmazza meg a helyesírás fogalmát: „A helyesírás valamely nyelv írásának közmegállapodáson alapuló és közérdekből szabályozott eljárásmódja, illetőleg az ezt tükröző, rögzítő és irányító szabályrendszer.” A következőket szükséges tudni a magyar helyesírásról: betűíró, latin betűs, hangjelölő és értelemtükröző (9).

Természetesen helyesírásunk is folyamatosan alakult, változott. KNEI ZSÓFIA „A magyar helyesírás története” című művében (1952) foglalta össze a helyesírás történetét, de hasonló áttekintés található a „Magyar nyelvtörténet” című tankönyvben KOROMPAY KLÁRA tollából (2005) és FAZAKAS EMESE (2007) „Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe” kötetében is. A helyesírás szűkebb területét, az írásjelek történetét jellemezte KESZLER

BORBÁLA az „Írásjeltan” című könyvben (2004: 107–159) és CSONTOS NÓRA (2009) a doktori disszertációjában.

A helyesírás magában tükrözteti, hogyan jelölték a hangokat az egyes korszakokban, hogyan központosították a szövegeket, és milyen elvek álltak egyes írásmódok mögött. Ugyanis előfordult, hogy egyes korszakokban a különböző felekezetekhez tartozók másképp használták a betűket, más jeleket használtak a központosításra. Ilyen eszme lehet továbbá a jól ismert jottista–ipszilonista ellentét, amely a kiejtés és a hagyomány elvét ütköztette. Áttekintve jelenlegi helyesírásunkat, minden eszméből maradt ránk legalább egy elem, így semmilyen módosítási törekvés nem tűnt el nyelvünkben nyomtalanul.

A következőkben helyesírásunk történetét foglalom össze. Az államalapítással nagy műveltségváltás kezdődött, melyhez hozzátartozott, hogy elkezdték a magyarban használni a latin betűs írást. A latin ábécé huszonegy betűből állt, míg a korabeli magyar nyelvben 23 mássalhangzó (ABAFFY 2005: 301) és 8 magánhangzó (ABAFFY 2005: 318) volt. Tehát nem érvényesülhetett az az elv, hogy egy betű egy hangot jelöljön (KOROMPAY 2005: 281). Ennek a kornak a fő helyesírási vonalát kancelláriai helyesírásként tartjuk számon, amelyet főleg a XIII. század második felétől a XV. századig használtak. Ugyanakkor a kisebb szórványemlékekre nem ez volt a jellemző írásmód, mivel a kancelláriai helyesírást a királyi írószerveknél használták (KNIEZSA 1952: 5–6).

Kódexeinkben párhuzamosan egymás mellett alakult ki a mellékjeles és a mellékjel nélküli helyesírás. A mellékjeles helyesírás előképe Husz Jánosnál jelent meg, a róla elnevezett huszita helyesírásban mellékjelekkel próbálták megkülönböztetni azokat a hangokat, amelyeket addig közös betűvel jelöltek. Nyelvemlékeinkben a két módszer keveréke is megjelent, ezek a szövegek felváltva használták a kétféle helyesírást (KOROMPAY 2005: 293–297). A központosítás még változatos képet mutatott. KESZLER szerint (2004: 122) a domonkos rendi kódexekben, amelyek többnyire mellékjel nélküli helyesírással íródtak, egyszerűbb volt az írásjelhasználat, mint a többi szerzetesrendhez köthető kódexekben. Példaként említi, hogy előbbiekben – a Birk-kódexet, a Winkler-kódexet és a Könyvecskét kivéve – nincs kérdőjel, valamint a tagolásra használt paragrafusjel is hiányzik (122); míg a mellékjelező klarissza kódexekben mindkettő általánosan jellemző (124).

A nyomtatás terjedése helyesírás egységesedése felé vezetett, de ezt nehezítette, hogy még mindig különböző eszmék éltek egymás mellett. A XVI. század második felétől, a XVII. század elejétől a katolikus és protestáns helyesírás párhuzamáról beszélhetünk. Mindkettőnek voltak jeles képviselői: a protestánsoknál Heltai Gáspár, Károli Gáspár és Szenczi Molnár Albert; míg katolikus oldalon például Pázmány Péter és Pereszlényi Pál

(KOROMPAY 2005: 587–588). Ebben a korban a helyesírási rendszerek megalkotói egy személyben voltak bibliafordítók, nyelvtanírók, nyomdászok is (KOROMPAY 2006: 205).

Az időszak egyik legfontosabb helyesírási kérdése a szóelemző írásmód elve, amely a XVII. századtól kezdett meghatározóvá válni. Addig a kiejtés elve volt a legfontosabb, habár a hagyomány fékezte, hogy teljesen a kiejtés alapján írják le a szavakat (KOROMPAY 2005: 589–590). Mindezek ellenére a magyar helyesírást fonetikusnak is nevezhetjük, gondoljunk csak a magyarral összevetve a franciára és az angolra; ezeken a nyelveken a hozzá nem értők számára a tollbamondás lehetetlen lenne.

Az első jelentős nyelvtanok a könyvnyomtatással jelentek meg, ezekben több helyesírási jellemzőre eligazítást adtak a szerzők. Ugyanakkor helyesírás-történeti érdekesség, hogy „az 1650 és 1772 között született nyelvtanok egyikében sincs az írásjelhasználatra vonatkozó külön fejezet” (KESZLER 2004: 133).

Miért is kiemelkedően fontos az első helyesírási szabályzatunk? FÁBIÁN PÁL (1967) munkájából különböző szempontokat tudhatunk meg, illetve megismerkedhetünk az előzményekkel is. „Az akadémiai helyesírás előzményei” című művében 1772-től vizsgálja azokat a tényeket, amelyek elvezettek az első szabályozáshoz. A kezdődátumot FÁBIÁN azért tartja jelentősnek, mert az irodalomtörténeti korszakhatár is – a felvilágosodásé –, és az írás az irodalom színtere. Kiemeli, hogy a szabályzatig még a hangok jelölése sem volt egységes, tarkaság jellemezte (lásd még: KOROMPAY 2005: 698–704, RÉVAY 2010: 135–136). A XVIII. század végén a tarkaság még jobban fokozódott, mivel az addig élesen elváló katolikus és protestáns helyesírás íróinknál elkezdett keveredni. A hangjelölés egységesedése ellen több tényező is közrejátszott. FÁBIÁN PÁL (1967: 20) szerint, a nyomdászok betűkészlete sem volt megfelelő, illetve sokszor nem is magyar anyanyelvűek voltak, így az írók írására voltak kénytelenek hagyatkozni. Másrésről az „ahány iskola, annyiféle írás” jelenség volt jellemző az időszakban; illetve az egyéni felfogásmódok is vezethettek írásmódbeli egyenetlenségekhez.

KIRÁLY PÉTER (2003) a budai Egyetemi Nyomda kiadványiból kiindulva vonja le tanulságait 1777 és 1848 közötti időszakra. A nyomdában megjelenő kiadványok nyelvét és helyesírását több tényező határozta meg: egy-egy helyesírási iskola gyakorlata, a szerző nyelvi műveltsége és helyesírási ismeretei, a hagyományok, az új nyelvi és helyesírási törekvések, a kiadványok műfaji jellege, a korrektorok tevékenysége (70). Fontos szerepe volt az 1780-as „A’ magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása” munkának (78). Az első szabályzatunk korából a két következő kötetet emeli ki a szerző: „Magyar és Német Zsebszótár” és „A’ Magyar Szókötés’ Főbb Szabályai. A’ Magyar Tudós Társaság külön

használatára”. Ugyanakkor az első szabályzat hatásáról nem olvashatunk (KIRÁLY 2003: 102).

A „Magyar helyesírás’ és szóragasztás’ főbb szabályai” 1832-ben jelent meg, melyet számos vita előzött meg. Többek között idesorolható a jól ismert jottista-ipszilonista háború, amelyben a kiejtés elvét ütköztették a szóelemző elvvel, míg a hagyomány mindkét tábornál fontos szerepet kapott. A Magyar Tudós Társaság által kiadott szabályzatban végül a szóelemző elv érvényesült (KOROMPAY 2005: 702–706). Az MHSzSz. által rendszabályozott további vitás kérdésekről a szabályzatot bemutató, elemző fejezetemben írok bővebben.

Húsz évvel később, az 1850-es években felmerült a helyesírási reform igénye, de az Akadémia még ellenállt a változásoknak. Felvetődött a hiányjel elvetése, a *cz* átalakítása *c*-vé, a *ds* felvétele, a zárt *e* bevezetése, illetve a felső nyelvválású magánhangzók (*í, ú, ü*) hosszú időtartamának jelölése. Elvben, a *cz* elvetésének kivételével, mindet elfogadták, de új szabályzat csak 1876-ban készült, melyből ezek az újítások kimaradtak, illetve a *cz* pozíciója megerősödött. 1891-ben Simonyi Zsigmond nyújtotta be a módosítási javaslatait, amelyek végül mégsem kerültek be az 1901-es szabályzatba (KOROMPAY 2005: 702–706).

A helyesírási reform igényét jól illusztrálják a „Magyar Nyelvőr”-ben megjelenő publikációk. Az 1872-ben indított folyóiratban már a kezdetektől olvashatunk a helyesírással kapcsolatos írásokat. A dolgozatomnak ebben a részében csak szemelvényeket mutatok be, mi is érdekelte az embereket a XIX. század második felében a helyesírással kapcsolatban. A publikációk száma nagyon magas, így itt csak bemutatásként funkcionálnak az említett írások.

SZARVAS GÁBOR (1872: 57–64) már az első évfolyamban elkezdett a helyesírás kérdéskörével foglalkozni „A helyesírás néhány kérdése” című munkájában. Kezdetben írásunk alapja csak az ejtés volt, a helyesírásé pedig a helyes ejtés. Mivel a beszéd igen gyorsan változott, az írás pedig kevésbé, így az soha nem érhetett utol a beszélt nyelvet.

1873-ban HUNFALVY PÁL (1–6) írt a helyesírásról, habár elsősorban fonetikai kérdéseket tárgyalt. A hangjelölés mellett azt vette számba, mennyire illeszkedik a magyar hangok rendszere az európai nyelvek hangrendszeréhez.

1874-ben KRAJNÍK GYULA (337–339) írt a tulajdonnevekről, ugyanakkor az idegen írásmódot is tárgyalta. Több név írása esetében szükség van a magyarításra, de olyan nyelvekben, amelyek betűi és hangjai hasonlítanak a mienkhez, a divat alapján nem szükséges módosítani őket. Ahol pedig mind a kiejtés, mind az írás különbözik, mindenki

saját ízlése szerint cselekedhet. KRAJNIK véleménye, hogy ebben a kérdésben az egység kialakítására lett volna szükség.

SIMONYI ZSIGMOND többször is publikált a helyesírásról. Elsőként „A szavak összetétele a magyarban” címen (1875). Meghatározta a szóösszetétel fogalmát, és már megkülönböztette a mellé- és alárendelő szóösszetételeket. Emellett foglalkozott ezeknek a szavaknak az egybe-, illetve különírásával (102–111). Az „Új betűink kérdéséhez” című művében (1876) javaslatokat tett a helyesírás ésszerűsítésére. A mellékjeles helyesírást logikusnak tartotta, bár gyakorlati szempontból nem a legjobbnak, hiszen kézírásban megszakítja az írás folyamatosságát. De ezt sem tartotta nehezebbnek a kétjegyű betűinknél. Továbbá javasolta a zárt *ë* jelölését is (252–253).

A „Kérdések és feleletek” rovatba többször is érkeztek helyesírási kérdések, amelyeket az első időkben SZARVAS GÁBOR válaszolt meg. Ilyen volt 1883-ban a „Játssa vagy játssza?” vagy éppen a „Latin szók írása”. 1884-ben a magánhangzó hosszúság is terítékre került: „Úrnak vagy urnak”. SZARVAS GÁBOR ebben részletesen megválaszolta a kérdezőnek, melyik toldalékok esetén melyik tövet kell alkalmazni.

BALASSA JÓZSEF 1888-ban (337–341) „A helyesírás kérdése” munkájában tért ki a következőkre: lefektette azt az alapelvet, hogy az írás egyedüli célja az élőszó helyettesítése, de ez a kettő nagyban különbözik is egymástól. Ennek oka, hogy a beszédmód sem egységes az országban, így ha mindenben azt kellene követni, akkor nagyon változatos írásképet kaptak volna. Az írásnak egyszerre kell tükröznie a változó beszédmódot, ugyanakkor állandónak is kell lennie. Úgy vélte, hogy az Akadémia szabályzata egyelőre kielégítő lehet, de nem kell minden egyes pontját elfogadni. Ennek oka, hogy az elvek jók, de az alkalmazás még hiányos. Sérelmezte azokat a pontokat, amelyek a jóhangzásra bízták az írásmód döntését.

SZARVAS GÁBOR (1891: 545–553) foglalkozott a *c* és *cz* kérdésén belül Simonyi javaslataival is, köztük, hogy a *cz*-t egyszerűsítsék *c*-nek. Volf György ezt merésznek és elfogadhatatlannak tartotta, mivel az zavart kelthetett volna más nyelveket beszélő, tanult olvasók körében. SZARVAS nem értett egyet Volffal, hiszen minden magyar gyermek először az anyanyelvén tanul írni, olvasni, így nem is kelthet ez a betű zavart. Ennek alátámasztására a *s* betű példáját hozza, amelyet más nyelvekben *sz*-ként kell ejtenünk.

SIMONYI ZSIGMOND 1901-ben a „Helyesírási mozgalmak” címen is publikált a „Magyar Nyelvőr”-ben, de ezek az írások már az új szabállyal voltak kapcsolatosak. Ugyanebben az évben SZILY KÁLMÁN és GYULAI PÁL „A M. Tud. Akadémia helyesírása” címen írt ugyanerről a kérdésről.

A fentiekből is látható, hogy a nyelvészetnek ez az ága igen nagy érdeklődést váltott ki mindenkitől. Ezen bizonyítja az is, hogy a „Kérdések és feleletek” rovatban minden évben foglalkoztak további, a helyesírással kapcsolatos kérdésekkel, illetve a nyelvészek is folyamatosan elemezték a különböző témaköröket.

1922-től – a jelenleg használatos helyesírási útmutatónk, „A magyar helyesírás szabályai” első kiadásától – kezdtek teret kapni a módosítások, s bár már ekkor is voltak viták az *ly* betű használatával kapcsolatban, mégis a magyar ábécé része maradt. Ebben az évben sikerült pontot tenni a *c* és *cz* használata körüli vitának a végére: az 1922-es szabályzat a *c* használatát kodifikálta. A vitáról bővebben SZEMERE GYULA írt „Az akadémiai helyesírás” című könyvében, illetve kifejtette a *j* és *ly* használata körüli felvetéseket (SZEMERE 1974: 54–60; 131–133).

Az 1954-es szabályzattól finomodtak a szövegtagoló jelek használatának szabályai, és szűkült a nagybetűk használata is. Az 1954-es 10. kiadás minden sajtótermékre nézve kötelezővé vált.

A Magyar Tudományos Akadémia 1984-ben adta ki „A magyar helyesírás szabályai”-nak tizenegyedik kiadását, melyet példaanyagában 1994-ben dolgoztak át. A mai napig ez a szabályzat van érvényben a magyar helyesírást illetően. Az előszóból kiderül, hogy a 10., 1954. évi kiadás harminc éven keresztül számított mérvadónak (AkH.¹¹: 3). A 11. kiadás továbbra is tartalmazza a hagyomány elvén alapuló szavainkat és azok írásmódját.

Helyesírásunk, valamint a ma érvényben lévő szabályzat megítélése sem egyértelmű, ahogy az elődjeié sem volt az. A nyelvészek álláspontja némely kérdésben nagyon eltérő, de a többség egyetért abban, hogy a huszonnyolc éve megjelent szabályzatunk reformra szorul, hiszen az elmúlt évtized fejlődésével nyelvünk is változott, mellyel az AkH.¹¹ nem képes lépést tartani. A különböző nézetek ütköztetését egy korábbi, a helyesírás aktuális kérdéseivel foglalkozó dolgozatában MARTON DÓRA foglalta össze (MARTON 2011).

3. Az első helyesírási szabályzat elemzése

A következőkben témakörönként elemzem az 1832-es helyesírási szabályzatot az AkH.¹¹ felépítését követve. A témakörök meghatározása után példákat, valamint szakirodalmi hivatkozásokat hozok.

3.1. Betűk

„Nyelvünk hangjainak (pontosabban hangtípusainak, azaz fonémáinak) írott vagy nyomtatott jeleit betűnek nevezzük. A magyar betű vagy egyjegyű, azaz egyetlen írásjegy, [...]; vagy többjegyű, azaz írásjegyek kapcsolatából áll: [...]. Mind kézírásban, mind nyomtatásban vannak kisbetűink, [...]; és vannak nagybetűink...” (AkH.¹¹: 10).

Az MHSzSz.-ben a betűkről elég rövid leírás található, amely az abc-sorrenddel indít. A ma *c*-vel jelölt hangot *cz*-vel jelölték, abc-ben elfoglalt helye a *cs* után volt. A *c*-t csak idegen szavakban használták. A szabályzat példákat nem hoz, de a szövegezésben a következő szavak találhatók: *czéljából* (3), *czifra* (5), *czímek* (10). A *c* jelölésre a szövegezésben sem találtam példát. A *cs* jelölése már kiforrott, mindenhol így jelöli a hangot: *erkölcseivel* (3.), *csak* (10), *cselekvő* (20, 26, 27).

Az abc nem tartalmazza a *dz*-t és *dzs*-t, melyeket később megemlít. Ezeket kettős hangzónak tekinti, ezért nem veszi bele a betűrendbe; jelölésük: *dz*, *ds*. A *c*, *ch*, *q*, *w*, *x*, *y* idegen szavakban, míg a *ch*, *w* és *y* ezenfelül régi családnevekben fordulhat elő. Példaként hozza a következőket: *georch*, *dessewfy* (5).

Továbbá kifejti, hogy egyszerűsített alakokat fognak keresni a következő betűk helyére: *cs*, *cz*, *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, *sz*, *zs*. KOROMPAY szerint (2005: 706) ezzel kapcsolatban a mellékjeles jelölés, a cseh minta követése merült fel. Az ötlet ellenállásba ütközött, mivel évszázados hagyományokkal ment volna szembe az újítás, a kérdés hamar el is vesztette az időszerűségét.

Az MHSzSz. magánhangzókat *hangzó*ként említi. Elkülöníti a mély (*vastag*) hangzókat: *a*, *á*, *o*, *ó*, *u*, *ú*; valamint a magasakat (*vékony*): *e*, *ö*, *ő*, *ü*, *ű*. Középhangúakként jellemzi az *é*, *i*, *í* hangokat, mivel ezek vegyes hangrendű szavakban is előfordulhatnak. Leírja, hogy mindegyik lehet rövid, vagy hosszú; a rövidet ponttal, a hosszúakat vonással jelöli.

A betűk jelölésére a szavakban a helyesírási alapelvek bemutatásakor hozok példákat.

A betű fogalmának a meghatározását először az 1954-es szabályzat hozta, mivel az addigiak ezt nem tartották szükségesnek. A korai szabályzatok, mint az első, még keverik a

hang és betű fogalmát (SZEMERE 1974: 43). Nagyon sokáig problémaként merült fel az *e* jelölése is: meg kell-e különböztetni az *ë* hangot? Többször hangoztatták, hogy szükséges lenne a bevezetése, többek között nyelvészeti kérdésként vált fontossá (SZEMERE 1974: 45). A zárt *ë* azért problémás, mert egyes nyelvjárási területeken nem ismerik a hangot, így jelölésének megtanulása nehézséget okozna. A korszak további vitás betűjelölési kérdése volt a *c* hang írásmódja, miként arra már „A magyar helyesírás története 1832 előtt és után” című fejezetemben utaltam (7), a *cz* és a *c* jelölést egyaránt használták.

DEME LÁSZLÓ (1955: 24) a *dz* és *dzs* megítélésének a kettősségére is felhívta a figyelmet (hangkapcsolatok-e vagy sem). Összességében elmondható, hogy a mai betűkészletünk nagyjából ugyanaz, amit először az első szabályzat rögzített.

3.2. Alapelvek

Helyesírásunkat négy alapelv jellemzi: a kiejtés, a szóelemzés, a hagyomány és az egyszerűsítés elve. A négy alapelv az MHSzSz.-ben még nem volt megnevezve, de a mai szabályok alapján valamennyire tudunk példákat hozni a szövegből.

3.2.1. Kiejtés szerinti írásmód

„A szóelemek leírásának alapja a történeti hagyományban kialakult, a helyesírás által is őrzött mai köznyelvi kiejtés” (AkH.¹¹: 17).

Ennek az elvnek alapján a szóelemeket fonetikusan, köznyelvi kiejtésük szerint rögzítjük. Általában egy szó egyetlen általános köznyelvi alakkal bír. Az 1832-es szabályzatból azért nehéz erre pontos példákat felhozni, mert éppen kiadását közvetlen megelőző időszakban, a felvilágosodásban igyekeztek tudatosan kialakítani, meghatározni a köznyelvet, a nyelvi normát. A szabályzat ennek a folyamatnak egyik jelentős eredménye volt.

BENKŐ szerint (1955b: 33) a fonetikus írásmód érvényesülési aránya mindig kedvező volt, így a helyesírás lépést tudott tartani a nyelv fejlődésével. De mindemellett úgy kell alkalmazni, hogy ne terjesszük ki olyan területekre, ahol más elvek érvényesülnek.

A felső nyelvválású (*i, u, ü, í, ú, ű*) magánhangzók az AkH.¹¹ szerint a szavak többségében rövidek; kialakult hagyománya van, hogy melyekben szerepelnek hosszan. Ezen felül az *ú, ű* időtartama főnevek végén általában hosszú, de van néhány rövid végű is. A mellékneveinkben a szó végén mindig hosszú *ú* vagy *ű*. Ez az MHSzSz.-ben még nem letisztázott kérdés, sok helyen nem következetesek ezek a hangjelölések. Az 1. táblázatba

gyűjtöttem össze a szövegezésben talált példákat. Az adatok után zárójelben jelzem a szabályzat adott oldalát, amelyen a szó előfordult.

1. táblázat
Példák a felső nyelvvállású hangok használatára az MHSzSz.-ben

<i>i – í szembenállás</i>	<i>u – ú szembenállás</i>	<i>ü – ű szembenállás</i>
<i>írásbeli</i> (6) <i>irnak</i> (6) <i>egy birtokú</i> (11) <i>itt</i> (23) <i>miveltető</i> (26) <i>Igy</i> (27) <i>ideje</i> (30)	<i>amugy</i> (3) <i>ura</i> (12) <i>megnyujtatik</i> (12) <i>egy birtoku</i> (15) <i>mulaszt</i> (21) <i>raguak</i> (21) <i>végszótagu</i> (23) <i>egy tagu</i> (24)	<i>gyülés</i> (3) <i>ülésben</i> (3) <i>együtt</i> (3) <i>önkényü</i> (4) <i>sürgető</i> (5) <i>egyszerűségre</i> (5) <i>végűek</i> (15) <i>végű</i> (21, 25)
<i>így</i> (3) <i>említett</i> (3) <i>csin</i> (7)	<i>tagú</i> (8) <i>szorúl</i> (8) <i>Elmulhatatlanúl</i> (9) <i>egy birtokú</i> (11) <i>rosszúl</i> (15) <i>deákúl</i> (15) <i>egy birtokú</i> (16) <i>sanyarú</i> (17) <i>nyomorú</i> (17) <i>alapúl</i> (23) <i>alúl</i> (31)	<i>betűk</i> (5) <i>egyszerűségen</i> (5) <i>fölül</i> (5) <i>németül</i> (15) <i>gyönyörű</i> (17)

Amint a fenti példákból is látszik, az illabiálisok használata már hasonlít a maira, de vannak még különbségek (*írás*). Továbbá az *i* megkülönböztetett jelölése nagybetűként nem volt meg: *így* – *Igy*.

A labiálisokra vonatkozólag már nehezebb megállapítani a szabályszerűséget, hiszen teljesen következtetlen ezeknek a használata, főként az *u*–*ú* esetében (*birtoku*–*birtokú*).

Az *i* hang írásmódjára egyértelmű szabály a példákból, hogy az *-ít* képzőt mindig *i*-vel írták, kivétel nélkül. Példák: *világosítsa* (3), *említett* (3), *hárítva* (6), *megszólítás* (10), *hasonlító* (14), *rövidítésnél* (24).

Az MHSzSz. két helyen tesz utalást a felső nyelvvállású labiálisok használatára: az igéknél az *Állapattjegyzők* címszó alatt, ahol leírja, hogy a fő utolsó szótagjában, ha rövid lenne is, megnyúlik, például *húz*, *terül*, *űz*, *csúsz* (26). A második eset az *Igehatározók* fejezetben található, ahol az *-ül*, *-ül* képzőket említi, és példaként hozza a következő szavakat: *emberül*, *rosszúl* (32).

Ezeknek a hangoknak a hosszúságát illetően csak jóval később határozott a szabályzat, az 1879-es és az 1901-es is csak homályos utalásokat tesz; érdemi változtatás csak ezután volt (SZEMERE 1974: 98).

Az AkH.¹¹-ben *-képp, -képpen* formalis rag megjelenik az MHSzSz.-ben: *-kép, -képen* alakban szerepel, de példákat erre sem hoz.

A *-val, -vel* instrumentalis raggal kapcsolatban viszont az 1832-es szabályzat úgy rendelkezik, hogy a *v* írásban is jelölve hasonul a szóvégi mássalhangzóhoz: *bajjal, vassal* (13).

3.2.2. Szóelemző írásmód

„Helyesírásunk a szóelemző írásmód elvének érvényesítésével biztosítja azt, hogy a toldalékos szavakban mind a szótő, mind a toldalék, az összetett szavakban pedig minden tag világosan felismerhető legyen. Ezért a toldalékos és az összetett szavak legnagyobb részében a szóelemeket olyan alakjukban sorakoztatjuk egymás mellé, ahogyan külön-külön ejtve hangzanak” (AkH.¹¹: 25).

Természetesen ez az elv nem mindenütt érvényesül, például a már említett *-val, -vel* rag esetében is a kiejtés elve a mérvadó.

Az MHSzSz. hangsúlyozza, hogy a tőnek nem szabad megváltoznia.

Egyrészt az igék felszólító módú ragozásával kapcsolatban találunk példát a szóelemzés elvére. A felszólító mód, amelyet akkor még *parancsoló módnak* neveztek, *-j* jele mindig a tőhöz kapcsolódik, például *adj, szólj* (22). Természetesen leírja a szabályzat a kivételeket is, öt csoportba sorolva az igéket, amelyek többsége a kiejtés elve alapján írandó. Ugyanakkor az *sz* kettőzésekor valamennyire alkalmazni kell a szóelemzés elvét, mivel nem egyszerűsödik a jelölés. Az *s, z, sz* végű igéknél hasonul a *-j*: *keress, zúzz, vadászsz* (23). A rövid vokálisra és *t*-re végződő szavak *-ss*-re végződnek felszólító módban: például *köss* (23). Az *st, szt* végződés *ssz*-re, *ss*-re változik: *szalassz, fess* (23). A hosszú vokálisra és *t*-re végződők esetében a következő példa szemlélteti a leírást: *taníts* (23). Az utolsó kivétel a *hisz* szavunk, amelynek akkori felszólító módja a *hígy* (23).

Mai szabályzatunk alapján a szóelemzés elvének jelenségéhez sorolhatók az olyan szavak, amelyekben ejtésben mássalhangzó-hasonulás, *-kiesés* vagy *összeolvadás* jön létre. Az MHSzSz. mivel tisztelte a szóelemek önállóságát, mind a három esetben alkalmazta ezt az elvet.

2. táblázat

Példák a mássalhangzók írásban nem jelölt alkalmazkodási folyamataira az MHSzSz.-ben

Részleges hasonulás	Kiesés/ rövidülés	Összeolvadás
<i>végeztetett</i> (6) <i>különbséggel</i> (23) <i>ellenben</i> (27)	<i>vallja</i> (4) <i>megállítotttra</i> (4) <i>fennhéjázó</i> (4)	<i>Mindjárt</i> (3) <i>írásmódjokat</i> (7) <i>költség</i> (8) <i>tarts</i> (8) <i>elhárítja</i> (9)

Az összetett szavak írásában is minden esetben következetesen alkalmazza a szóelemző elvet, például *szóragasztásait* (3), *nyelvismeret* (4), *hiányjel* (9), *névhatározó* (13), *számnevekről* (32).

A fentiek alapján elmondható, hogy az MHSzSz. csak megemlíti szintjén foglalkozik a szóelemzés elvével, de betartja minden fenn említett esetben. Így a fonetikus és az etimologikus írásmód kettősségének fontossága bebizonyosodik, hiszen mindkettőre számtalan példát találunk.

A szóelemeket feltüntető írásmód régi időig megy vissza, mert már a középkori magyar helyesírásban felfedezhető, így a „Halotti Beszéd és Könyörgés”-ben is találunk rá példát. A XVIII. századra már szilárd elve volt helyesírásunknak (FÁBIÁN 1967: 89).

3.2.3. A hagyomány elve

„Helyesírásunk bizonyos meghatározott esetekben a hagyományt követi a mai hangjelölési rendszer, a mai kiejtés, illetőleg a szóelemzés rovására. [...] mégis csak akkor beszélünk, ha a máig megőrzött írásmód sem a kiejtés, sem a szóelemzés elvével nem magyarázható” (AKH.¹¹: 38).

Az MHSzSz.-ben ehhez az elvhez nem találunk szabályszerű kifejtést, és példákat is az *ly*-os szavak mellett mindössze a hónapnevek esetében vizsgálhatunk.

A hónapnevek idegenből (latinból) átvett szavak. Írásmódjuk valószínűleg még nem kialakult, mivel a szabályzat két hónapnevet említ, ebből egyiket kétféle alakban ír le: *Februarius* (3), *Martius* (3), *Martiusban* (4). Valószínűleg a *tz* megjelenése már igény a szó magyarosabb formájára a latin helyett. De még megvan az *-us* végződés latinos írásmódja.

Az *ly* betű használata következetes az MHSzSz.-ben. Valószínűsíthető, hogy a hang még néhány nyelvjárásban különbözött a *j*-től, de inkább a hagyomány volt fontos ezeknek a szavaknak esetén. Példák, melyekben előfordul az *ly*: *osztályát* (3), *helyesírásra* (3), *folyó* (4), *helyes* (8), *Király* (10), *melly* (több ízben), *mihelyt* (32), *mihelyest* (32).

A *hagyomány* szót a szabályzat előtti grammatikák sem használják. Igazi szerepe először a jottista-ipszilonista vitában volt (FÁBIÁN 1967: 94–95). Bővebben először az 1901-es szabályzat foglalkozik vele, de fejezetcímként csak 1950-ben kerül be (SZEMERE: 1974: 131). A *ly* betű írásrendszerünknek több száz éves megszakítatlan hagyománya, amely még az egykor létező *ly* hang meglétére épült fel. A XVIII. században lett volna lehetőség a lecserélésére, mivel ebben az időben cserélődött le a hang használata. Ezt az adott kor elmulasztotta. Ez után a változtatás esélyei egyre csökkentek (BENKŐ 1955a: 54).

3.2.4. Egyszerűsítés elve

„Helyesírásunk néhány esetben ésszerű egyszerűsítést alkalmaz; így a többjegyű betűk kettőzésekor és három azonos mássalhangzót jelölő betű találkozásokor” (AkH.¹¹: 40).

Az MHSzSz.-ben az egyszerűsítés kiemelkedően fontos helyesírási elv, mivel leírják, hogy javaslatot terjesztenének be a kétjegyű mássalhangzók kapcsán, hogy azok helyére egyszerűbb alakulatot találjanak. Viszont a kétjegyű hosszú mássalhangzók írásakor nem minden esetben alkalmazza (a mai szempont alapján) az egyszerűsítést. Erre példa bizonyos igék felszólító módja: *veszszen* (8), *enyészszen* (8), *szalaszsz* (23). Itt még a szóelemzés elve miatt nem érvényesül az egyszerűsítés. Olyankor, amikor az elv nem változtatna a tő alakján, mindig alkalmazza: *asszony* (8), *faggyú* (8), *vissza* (8), *mennyire* (11), *könnyű* (32), *könnyen* (32).

Elmondható, hogy 1832-ben az egyszerűsítés elve még jobban alá volt rendelve a szóelemzés elvének, mint ma, mivel az MHSzSz. nemcsak az összetett szavakban vetette el az egyszerűsítést, hanem szótő és toldalék határán is.

3.3. Külön- és egybeírás

„Az összefüggő szövegben egymás után következő szavakat általában egymástól külön írjuk le, hogy az írott szöveg világosan áttekinthető legyen. Ezt az alapszabályt azonban nem alkalmazhatjuk olyankor, ha két vagy több szó összekapcsolódásával keletkezett (azaz összetett) szavakat írunk le. Ezeknek szoros egységét ugyanis egybeírással vagy (ennek egyik megoldási formájaként) olykor kötőjeles kapcsolással fejezzük ki. (A kötőjelnek itt egyszersmind tagoló szerepe is van.)” (AkH.¹¹: 41).

A külön- és egybeírás kérdése az MHSzSz.-ben csak szórványosan jelenik meg, pedig ezt megelőzően nagy tarkaság jellemezte ezt a problémát (KOROMPAY 2005: 705). Ennek egyik oka az lehetett, hogy összetételeink száma még jóval kevesebb volt (FÁBIÁN 1967: 163). Az összetétel fogalmának tisztázására, valamint a helyesírásukra vonatkozó szabályok kifejtésére először az 1856-os javított kiadás törekedett (SZEMERE 1974: 146).

A MHSzSz. ezt a kérdéskört az írásjelek között tárgyalja, ahol igazából csak a *hiányjelről* (˘) és *kötőjelről* (-) ír. Ez a kötőjel összekapcsolt szavak közé kerül (összetételi tagok közé), de elmaradhat. Akkor viszont kötelező a *kötjel* kitétele, ha a nélkül alaki homonímia jön létre szavak között; illetve az *-e* kérdő partikula használatakor (MHSzSz.: 9). Magában a szövegezésben csak az egybeírásra találunk példákat, kötőjeles kapcsolásra nem. A példák a következők: *nyelvtudomány* (5), *írástudatlan* (5), *törzsszavakban* (7), *névhatározók* (14), *igehatározók* (31).

Továbbá még egy esetben tér ki a szabályzat az összetételekre: az elválasztással kapcsolatban. „A’ világos összetételekben úgy választatnak el a’ szavak, mint összetételek, p. o. *el-ered, kard-él*” (MHSzSz.: 8). Ezzel a kérdéssel majd az elválasztás tárgyalásakor foglalkozom bővebben.

3.4. Nagybetűk használata

„A magyar közszavakat általában kis kezdőbetűvel írjuk, de egyes meghatározott esetekben nagygal is. Mindig nagybetűvel kezdjük a tulajdonneveket” (AkH.¹¹: 58).

A nagy kezdőbetűs írásmódra már korábbi grammatikák is kitértek, ide sorolták a tulajdonneveket, illetve a mondatkezdéseket. Ide említették még a tiszteletmutató neveket és a rangokat, de ezeket az MHSzSz. nem veszi át (FÁBIÁN 1967: 154–160). A fejezetcím 1915-ig csak a nagy kezdőbetűkre utal, majd ezután a kis kezdőbetűkre is (SZEMERE 1974: 137).

Az MHSzSz.-ben ezzel a kérdéssel *A’ Nagy kezdő betűk* fejezetben foglalkoznak. Négy pontba szedve tárgyalja ezt:

1. Beszéd és vers elején
2. Pont vagy kettős pont után, ha új mondat kezdődik
3. Tulajdonnevek írásakor
4. Megszólításakor

A szabályzat külön megemlíti, hogyha a tulajdonnevet *-i* melléknévképzővel látjuk el, akkor már kisbetűvel kell írni őket. A 2. pontot következetesen betartják a szabályzat egészében. Tulajdonneveket nem említ, így azokra példát nem találunk. A megszólításra a következő példákat hozza a szabályzat: *Felséges Úr!*, *Érdemes Férfiú!*, *Király*, *Jegyző* (10).

A szabályozás leszűkíti a nagy kezdőbetű divatos használatát, amely a korban a főnevek igen széles körére terjedt ki (KOROMPAY 2005: 705).

Már a legkorábbi emlékeinkben is vannak nagybetűs kezdések, de még a középkor végén is előfordulnak külső körülménytől sugalmazott írásmódok. A gyakorlat kialakításában a korai nyomtatványainknak döntő szerepe lehetett. Az írott szabályok pedig későn alakultak ki, mivel a régi nyelvtanírók csak a szóelemző és kiejtés szerinti írásmóddal foglalkoztak (HEXENDORF 1955a: 56).

3.5. Az elválasztás

„Elég gyakori, hogy helyszűke miatt (vagy más okból) a szónak és szóalaknak egy részét a sor végéről át kell vinni a következő sorba. Az írásnak ez a megszakítása az elválasztás.

Az elválasztásnak – alapformákban és toldalékos alakokban egyaránt – a szótagolás az alapja. Csak az összetett szavak elválasztásakor veendő figyelembe az alkotóelemek (az összetételi tagok) határa.

Az egyszerű közzavak és tulajdonnevek alapformáját és toldalékos (képzős, ragos, jeles) alakját a szótagolás szerint választjuk el” (AkH.¹¹:89).

Az MHSzSz.-ben *A' szótagolásról* című részben olvashatunk róla. Öt pontban foglalja össze a szabályzat mindazt, amit a szótagolásról tudni illik. Több szótagú szóra a *ha-lom* példát hozza (8), több mássalhangzó találkozására pedig a következőket: *em-ber*, *kard-rol* (8). Összetett betűknél megemlíti az egyszerűbb esetet, mint a *he-lyes*; illetve a kettőzött összetett hangokat is *mulasz-szon*, *visz-sza* (8). Mivel minden magánhangzó egy szótagot tesz ki, olyan szavaknál, ahol több magánhangzó áll egymás mellett, több lehetőség is adott: *mie-ink*, *mi-eink* (8). Az összetett szavak esetében az összetételi határon kell az elválasztást elvégezni: *kard-él*, *el-ered* (8).

Az első szabályzat előtt ezt a kérdést a grammatikák mindig a szótagolás kapcsán tárgyalták, vagy a hangtan részeként. Az elválasztásra vonatkozóan is különböző álláspontok éltek. A szótagolás szerinti elválasztás és a szóelemző elválasztás nem mindig ilyen módon vált el, mint a szabályzat idején. A két nézet ugyanúgy szemben állt egymással, mint az etimologikus és fonetikus írásmód (FÁBIÁN 1967: 216–217). Az első szabályzathoz képest a későbbi szabályzatok kicsit módosítottak a *mieink* típusú szavak elválasztásának szabályán. Az elválasztást ebben az esetben a *mi-eink* forma szerint kell alkalmazni. De már az első szabályzat adta meg a mai elválasztás alapjait (SZEMERE 1974: 235–236).

BÁRCZI (1955: 99) szerint azért szükséges az elválasztás a nyelvünkben, mert elég gyakoriak a hosszú hangtestű szavaink. A legfontosabb, az első szabályzat előttre is visszamenő gyakorlat a szótagoláson alapszik. Rendkívül ingadozó volt ez a gyakorlat a kétjegyű mássalhangzót tartalmazó szavaink esetében.

3.6. Az írásjelek

„Az írásjelek szerepe kettős. Részben a mondatok szerkezetét, tagolódását, részeik-részleteik egymáshoz kapcsolódását tükrözik, részben némiképpen a beszédnek a betűkkel ki nem fejezett sajátságaira, a hanglejtésre és a beszédbeli szünetekre utalnak.

Az írásjelek használatának szabályai általában a nyelvtani viszonyokhoz igazodnak” (AkH.¹¹: 96).

Az MHSzSz. írásjelekkel foglalkozó része nagyon kezdetleges, mivel még csak két írásjelről tesz említést. Az első a *hiányjel*, amelyet kihagyott szótag vagy betű helyett alkalmaznak. Például ilyen a határozott névelő esete is: *A' jelek, a' hiányjel, a' kötjel* (9). Egész szótag marad el a birtokosra utaló *-nak, -nek* rag elhagyásakor: *ház' ura* (9). Mindkettőt következetesen alkalmazza a szabályzat szövegezése.

A második írásjel a *kötjel*, amelyet összetett szavakban alkalmaztak, illetve az *-e* kérdő partikula esetében: *öröm-dal, hallod-e*.

Nem tesz említést a mondatvégi, illetve mondatközi írásjelekről, amelyeket következetesen és pontosan alkalmaznak a szövegezésben. A többi írásjelre csak a következő utalást tartalmazza a szabályzat: „A' többi jelek köz divat szerint használtatnak” (9).

FÁBIÁN PÁL „Az akadémiai helyesírás előzményei” című munkájában a következő írásjeleket említi meg, amelyekről már a szabályzat előtti grammatikák említést tettek: pont, kérdőjel, felkiáltójel, vessző, kettőspont, pontosvessző, gondolatjel, zárójel, idézőjel, kötőjel, hiányjel, paragrafus. A szabályzatban említett két jel használatáról a korábbi grammatikák is hasonlóképpen szólnak (1967: 226–245). Mivel az első szabályzat nem tárgyalja ezt a kérdéskört különösképpen, 1901-ig megjelenő későbbi kiadások is elhagyták ezt. Csak az 1901-es szabályzat tárgyalta az írásjeleket külön fejezetben. SZEMERE szerint (1974: 245) ennek oka az is lehetett, hogy a Nyelvőrben 1879 és 1900 között számos cikkírója foglalkozott hosszabb-rövidebb közleményben az írásjelekkel.

HEXENDORF EDIT (1955b: 104–105) az írásjelek alkalmazását a helyesírás egyik legnehezebb kérdésének tartja. Ennek oka, hogy nem egyes szavak, hanem mondatok leírásában van szerepe. Már a XVIII–XIX. század fordulóján a maival szinte teljesen megegyező írásjelrendszerünk van. A szabályozás azért alakulhat ki nehezen, mert minél később alakul ki a gyakorlatból, annál nehezebb a helyes irányba terelni majd az alkalmazását.

Az írásjel használta nemcsak ebben az időszakban, de még a XIX–XX. század fordulóján is bizonytalan volt. A „Magyar Nyelvőr”-ben is többször foglalkoztak ezzel a

kérdéskörrel. Az ezzel kapcsolatos szabályokat az 1901-es szabályzat tartalmazta (KESZLER 2004: 147–149).

3.7. Számok, keltezés

3.7.1. Számok

„A számokat írhatjuk betűkkel is, számjegyekkel is. Hogy mikor használunk betűírást, mikor számjegyírást, arra nincsenek határozott szabályok” (AkH.¹¹: 118).

Az MHSzSz.-ben a számnevekkel egy mondat foglalkozik „Egy stb. (*egyedül, egyenlő, egyenes*, mutatják, hogy egy *gy*-vel kell írni)” (MHSzSz.: 19).

A szövegezésből sem olvashatunk ki semmi lényegeset, de az *Előszó*ban a következő példát találjuk: *2^{ik} nagy gyűléséből* (4).

Az AkH.¹¹ *Egyéb tudnivalók* részében említett számokkal 1954-ig nem is foglalkoztak a szabályzataink, így nem tisztázódott az sem, mikor számmal és mikor betűvel kell írni őket. BENKŐ szerint (1955c: 123) a kérdés kapcsán csak a szélsőségek kristályosodtak ki, de nagy az átfedések száma. Továbbá az problémás, mikor alkalmazható az arab, és mikor a római számozás.

3.7.2. Keltezés

„Az évszámot mindig arab számmal írjuk, s utána pontot teszünk; a hónap neve teljesen kiírható vagy rövidíthető, illetőleg jelölhető római számmal is, arab számmal is, a napot mindig arab számmal írjuk, s utána pontot teszünk” (AkH.¹¹: 119).

Az MHSzSz.-ben a keltezésre példákat az *előszó*ban találhatunk. A hónapnevek latinizált formáját használja, a ragokat pedig felső indexben alkalmazza. A következő példákat találjuk: *1831^{ben}Februarius' 23^{dikán}* (3), *1832^{ben}Martzius' 11^{dikén} és 12^{dikén}* (3). Az *előszó* utáni keltezés a következő: *A' társaság 2^{ik} nagy gyűléséből, Pesten, Martiusban, 1832.* Az évszámhoz és a naphoz arab számot használtak a szabályzat írásakor, a hónap nevét latin formában írták ki. Az utóbbi következtelen, hiszen a *március* szó két alakban jelenik meg.

A keltezés problémájával először a „Magyar Nyelvőr”-ben foglalkozott Szarvas Gábor, majd Simonyi a nap toldalékolt formájáról tett javaslatot, így *6-dikán* alak helyett a *6.-án* vagy *6-án* formát tartotta célszerűbbnek. A keltezést először az 1901-es szabályzat normalizálja (SZEMERE 1974: 282–283).

3.8. Morfológiai kérdések

A mai szabályzathoz képest más struktúrával találkozhatunk az MHSzSz.-ben. Sorra veszi a szófajokat, majd ezeken belül a különféle ragozási paradigmákat is.

Az első szófaj a *Név* fejezetben tárgyalt főnév. A ragozás mellett megemlíti a hangrendi illeszkedést is (morfofonetikai kérdés, szintén nem találkozunk ilyennel a mai szabályzatban). Tartalmazza a leírás a *Személyragok* részt, amely a mai birtokos személyjelek rendszerével foglalkozik. Külön-külön tárgyalja az egy, illetve a több birtokra vonatkozó személyjeleket. Így a birtoktöbbsesítő jelet még nem külön jelként fogja fel a szabályzat. Továbbá az egyes szám harmadik személyű egy birtokra vonatkozó birtokos személyjel esetében kikötés, hogy mássalhangzóra végződő szavakban a -j, ha nincs jelentés megkülönböztető szerepe, elmarad: *haraga, haranga; de árja, napja* (11). Ebben a részben beszél a különböző tövekről is. Ezután a helyhatározói ragokat és egyéb jeleket és ragokat veszi végig. Megfigyelhető, hogy a toldalékok egységes elnevezése a *rag* volt, nem tett különbséget, azaz nem használta a *jel* fogalmát: *Különféle ragok – Több szám: -ak, -ok, -ek, -ök* hangzó után *-k* (13).

A szabályzat főneveken belül vizsgálja a *Független névhatározókat*, azaz a névutókat. A fogalmat a következőképp adja meg: „Valamint a’ ragok, úgy ezek is a’ név’ értelmét módosítják, egyedül avval a’ különbséggel, hogy ezek a’ szó után függetlenül és változatlanul állnak” (MHSzSz.: 14). Az irányhármasságot jelölőkkel is találkozhatunk, például *közé, között, közül* (14). Szabályban is rögzíti, hogy a *hová* kérdésre válaszolók *-á* és *-é* végződésűek, *-ott* és *-ött*, illetve *-ül* és *-ül* végződésűek a *hol* kérdésre felelők, a *honnanra* pedig *-ól, -ől* végűek (15) válaszolnak.

A főnevek után a mellékneveket veszi sorra. Kétfélét különböztet meg a szabályzat: a főnévből kialakultakat és az eredeti mellékneveket. Főnévből a következő képzőkkel létrehozottakat említi a szabályzat: *-i; -as, -os, -es, -ös; -u, -ü, -ú, -ű*. (16–17). *Tagadó melléknévként* a következő képzőkkel létrejötteket jelöli meg: *-atlen, -etlen, -talan, -telen, -lan, -len* (17). Itt említi meg a melléknév fokozását is, jele: *-obb, -ebb, -abb, -b* (17). Mássalhangzó után ki is maradhat a magánhangzó, és megrövidül a mássalhangzó is, ha így nem nehezül a kiejtés. De a fokjelet a szabályzat szerint főnevek esetében is lehet alkalmazni hasonlításakor: *emberebb, csodább* (17).

A következő szófaj, amelyet tárgyal a szabályzat, az a névmás. Az első csoportja a személyes névmások: *én, te, ő, mi* vagy *mink, ti* vagy *tik, ők*. Idesorolja a birtokos alakokat, pl. *enyéim* (18), vagy az accusativusi alakokat *téged* vagy *tégedet* (18). A következő csoport a mutató névmásoké: *az, ez, amaz, emez, imez, azon, ezen, illy, olly, illyen, ollyan, imillyen, amollyan* (18). A ma visszahatónak nevezett névmások *visszatérő névmás*

alakban jelennek meg a szabályzatban. Kétféle módon írhatók: *magam, magad, maga*; illetve *en(nen) magam, ten(nen) magad, ön maga, min(nen) magunk, tin(nen) magatok, ön(nön) magok* (19). A visszamutatók között jelennek meg a következők: *ki, melly, a'ki, a'melly, millyen, mi* (19). Határozatlanok az alábbiak: *valamelly, némelly, némi, néminemű, valaki* (19). Az utolsó a kérdő névmások csoportja: *ki, kicsoda, mi, milly, millyen, micsoda, melly, mellyik* (19).

A számneveket mindössze egy mondatban említi az MHSzSz.: az *egy* írásmódjára tér ki, hogy egy *gy*-vel írjuk. (Megjegyzés: a *Számok, keltezés* című alfejezetemben röviden már foglalkoztam a számnevekkel.)

Ezután az igék következnek, amiket a következőképp határoz meg a szabályzat: „Az igék cselekvők, szenvedők, 's közép rendűek” (MHSzSz.: 19). Ennél a három igeajtánál külön-külön tárgyalja a ragozási paradigmákat: kijelentő módban (itt: *jelentő mód*), jelen, jövő, *félmúlt időben*; *óhajtó módban*; *parancsoló módban*, *határtalan módban*. A *határtalan módon* a főnévi igenév ragozott formáját értik: *küldnöd* (25). Külön jegyzi a szabályzat a rendhagyó és hiányos alakokat. Ide a következőket sorolja (29):

1. *Vagyon, van*
2. *Megy, megyen, mén*
3. *Lesz, tesz, vesz, visz, hisz*
4. Némelyik ikes ige: *-asz, -osz, -esz, -űsz* képzővel.

Az igék után az úgynevezett *igehatározók* következnek, amelyeket ma *igekötőknek* nevezünk. Több alak esetében a labiális és illabiális alakot is példaként hozza a szabályzat, használatát a szebb hangzás és a megkülönböztetés dönti el. Így jónak tartja a *fel* és *föl* alakokat, de a *kinn* és *künn* formákat is.

Végül egyes viszonyszókra és mondatzókra vonatkozó rendelkezéseket találunk. Előbb a *kötőszók* (ma: *kötőszók*): *és, 's, is meg, ismét*. Valamint itt kap helyet tiltó jellegével a *nem* és a *sem*, illetve tiltó funkciójával a *ne* és a *se*. Kötőszó lehet még az *akár, mihelyt, mihelyest, annál, mennél, minél*. Az utolsó szócsoporthoz az indulatjeleké, mint az *ah, oh, vajh, ejnye, nosza* stb. (MHSzSz.: 32).

4. Fromm János levelezése

4.1. Fromm János

A XIX. század helyesírásának vizsgálatához az első szabályzaton túl érdemes megtekinteni olyan iratokat is, amelyeket a helyesírásban többé-kevésbé jártas emberek írtak. Így esett a választásom Fromm János levelezésére. Fromm János ügyvéd volt, akinek levelezése egy kivétellel olyan leveleket tartalmaz, melyeket neki címeztek, ezek között német nyelvű irattal is találkozhatunk. Öt levelet választottam ki, amelyekből egyet Fromm János írt, a másik négyet neki címezték.

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának fond jegyzéke szerint az írások 1815 és 1849 között keletkeztek. Az ügyvéd úr tanult volt, levele is ezt tükrözheti. A neki íródott levelek szerzői pedig akár a kevésbé művelt rétegből is kikerülhettek. Ezért első lépésként a levelekben megjelenő dialektológiai sajátosságokat vizsgálom, hogy ezután végigvehessem a helyesírási jellemzőket: hangjelölés, alapelvek érvényesülése, egybe- és különírás, nagybetűk használata, elválasztás, írásjelek, számok és keltezés.

Fromm Jánosról tudhatjuk a megszólítások alapján, hogy *táblabíró* is volt. Ez a jogtudomány és igazságszolgáltatás szakszava, amely választott tiszteletbeli vármegyei bírót jelent. Ezt a kitüntetést a vármegyétől kapta az adott személy. 1945 előtt az ítélőtáblai bíró szinonimája (ÉKSz.²: 1294). A másik megszólítása a *fiskális*. Ez az ügyvéd régies elnevezése, latin eredetű szó (ÉKSz.²: 396).

A levelek betűhív átirata a mellékletben kap helyet ugyanúgy, mint azok fényképes változata. Az átiratokban a szó előtti csillaggal jelöltem azokat, amelyeknek olvasata még bizonytalan, illetve olyan szavakat, amelyeket egyáltalán nem tudtam megállapítani a körülbelüli betűszámmal megegyező csillagokkal jelöltem. Az elemzés során rövidítésekkel jelölöm, melyik levél tartalmazta a nyelvi adatot (L és utána a levél száma). Az elemzés után a vizsgált jelenségeket összevetem azzal, amit az MHSzSz. tartalmazott.

4.2. Magánlevelezések a XIX. század első felében

A leveleket hivatalos leveleknek tekintem, mivel Fromm János vármegyei táblabíróként kapta ezeket; amelyiket ő írta, azt pedig egyik feletteséhez címezte. Ugyanakkor a harmadik levél a magánirat jellemzőit is magán hordozza a megszólítás alapján: *Bizalmas kedves Uram Eötsém* (L3).

A magánlevelezésekben az ország más tájain is hasonló közvetlen, családi hangvétel volt jellemző az újmagyar kor elején (RÉVAY 2010: 146). A hivatalos levelekben szereplő megszólítások régi hagyományokra és latin gyökerekre mentek vissza, de a korabeli szokásokhoz igazodtak (RÉVAY 2010: 145). Ezeket a megszólításokat hosszadalmassá tette a megszólított nevét megelőző jelzős szerkezetek, illetve a hivatali rang megemlézése is. A *tekintetes* címzés, amellyel Fromm Jánost is megszólították, kerületi és megyei hivatalnokoknak a megszólítása volt (RÉVAY 2010: 146).

A levélíró és címzett közötti viszonyt sok minden kifejezhette: a papír minősége, a térkitöltés, a megszólítás elhelyezése, betűméret. A megszólítás és a levél szövege közötti távolságot *tisztelethelynek* is szokták nevezni, mivel minél nagyobb volt a levélíró és címzett közötti társadalmi különbség, annál nagyobb helyet volt szokás hagyni (CSONTOS 2011: 219). A pecsét színe is kifejezhette a tiszteletet: vörös spanyolviasszal volt szokás lezárni a nagy tiszteletnek örvendő személynek küldött levelet, míg színes pecsétet csak baráti, személyes levelezés esetén használtak (CSONTOS 2011: 220).

4.3. A levelek nyelvészeti elemzése

4.3.1. Nyelvjárási jellemzők

A XIX. századi szövegek helyesírás-történeti elemzése során figyelembe kell venni a szerzők nyelvjárásának sajátosságait is, mivel a korszakban a regionalitás jelentős hatással volt a nyelvhasználatra. Adatok hiányában bizonytalan, hogy a vizsgált levelek szerzői pontosan honnan származnak, hol tanultak, illetve mely területeken éltek huzamosabban. Egyedüli támpont az, hogy Fromm János Veszprém megyében dolgozott táblabíróként, így feltehetőleg a hozzá írt panaszlevelek is a veszprémi régióból származnak. Tehát biztos nyelvjárási következtetések nem vonhatók le a levelekből, de különböző, a kialakuló nyelvi normától eltérő regionális sajátosságokat be lehet mutatni a levelek nyelvezetében.

Az elemzéshez BENKŐ LORÁND „Magyar nyelvjárástörténet” című könyve mellett a mai állapotot tükröző „Magyar dialektológia”-t (KISS 2003) is felhasználom, mivel a XIX. században alakult ki a nyelvjárások mai képe (BENKŐ 1957: 87). A két munka segítségével a korszak Veszprém megyei nyelvi képét is röviden felvázolom.

A XIX. századi nyelvjárások kialakulásának fontos előzménye, hogy a XVIII. századi telepítések és a belső migráció miatt népfélesleg alakult ki a Dunántúl nyugati részén, és megindult a népvándorlás a középső területek felé. Ebből adódóan a nyelvjárások keveredhettek, de a XIX. század végére Veszprém környékén a maihoz hasonló nyelvjárási

sajátosságokat mutatott a nyelvhasználat (BENKŐ 1957: 86–87). Az (*e >*) *ä* hang a Dunántúl egyik jellegzetessége, a nyugati góc központja Veszprém megye (BENKŐ 1957: 92).

Veszprém és környéke nyelvjárásilag a közép-dunántúli-kisalföldi régióhoz tartozik. A következőkben olyan jelenségeket mutatok be, amelyek befolyásolhatják a hangjelölést a levelekben.

A XVII. századtól még az irodalmi nyelvben is kialakult az *é*-zés (*i ~ é*), új jelenséggént megjelent az *á* utáni *o*-zás (BENKŐ 1957: 89–90). A nyugati nyelvjárástípusokban erős rövidülési folyamatok jelentek meg a hangsúlyos szótagokban, illetve a szóvégen találunk *ú, ű ~ u, ü* rövidüléseket (BENKŐ 1957: 94). A kort nagyarányú diftongizáció jellemezte, ez főleg a középső nyelvállású hangokra terjedt ki: *ó, ő, é* (BENKŐ 1957: 96). A mássalhangzók esetében a palatalizáció és depalatalizáció volt a legerősebb. Nyugaton tő belseji *n > ny* változás, illetve az *l*-ezés volt jelen. Jellemző volt az *-s* melléknévképzős szavakban az intervokális nyúlás is (BENKŐ 1957: 97–99).

A magánhangzóknál meg kell említeni, hogy a terület zárt *ë-ző*, az *ó, ő* és *é* monoftongus. Gyakoriak a rövidült felső nyelvállású magánhangzók, mint az *i, u, ü*. Jelen van az *l* hatására a pótlónyúlás is. Erős az *á* utáni *o*-zás (JUHÁSZ 2003: 271–272).

A) Magánhangzók minőségi jellemzői

Zártabb megfelelés

a ~ o

Az esetek 80 %-ában a zártabb megfelelés hangsúlytalan szótagban ment végbe, ha a megelőző szótagban *á* volt (*á* utáni *o*-zás).

tól ~tul; ből ~bül

A helyhatározóragok ezen eltérő formáit még a nyelvújítás korában is elfogadottnak tartották, akár írásban is.

3. számú táblázat Példák a zártabb megfelelés jelenségére

Zártabb megfelelések		
<i>a ~ o</i>	<i>o ~ u</i>	<i>ö ~ ü</i>
<i>váloszát</i> (L1)	<i>Mustohám</i> (L1)	<i>melybül</i> (L3)
<i>Urodalmak</i> (L4)	<i>Urtul</i> (L5)	<i>Interespenzelbül</i> (L5)
<i>várokozás</i> (L4)		
<i>Istvánnok</i> (L5)		
<i>árvávol</i> (L5)		

Nyíltabb megfelelés

i ~ é

Az *é*-zés a XVII. században még az irodalmi nyelvben is elfogadott jelenség volt. Így ez a nyíltabb megfelelés akár a kor szellemének megfelelően is íródhatott, mivel RÉVAY VALÉRIA kötetében az észak-keleti régióból származó leveleket vizsgált, és azokban is előfordult a *Tekéntetes* megszólítás (2010: 146). A két forrás pedig az ország két távoli pontjáról származik.

4. számú táblázat Példák a nyíltabb megfelelés jelenségére

Nyíltabb megfelelés	
<i>i ~ é</i>	<i>u ~ o</i>
<i>tekéntetéből</i> (L1)	<i>mindnyájjonk</i> (L4)
<i>Tekéntetes</i> (L2)	

Labializációs megfelelés

e ~ ö

A negyedik levélben hangsúlyos *ö*-zés is jelen van a *per* szóban: *pőr*, *pörre*, amely a labializáció meglétére utalhat.

B) Mássalhangzók minőségi jellemzői

Palatális megfelelés

n ~ ny

A harmadik levélben utalhat az *Istvány* alak palatális megfelelésre, mert a nevet már ezelőtt leírta a köznyelvi (*István*) alakban.

C) Mássalhangzók mennyiségi jellemzői

A mássalhangzók intervokális nyúlására is találunk a levelekben példákat: *elégességessen* (L1), *felperessek* (L2), *kevesebbset* (L2), *világossan* (L3), *nállá* (L3), *mindnyájjonk* (L4), *utánna* (L4).

4.3.2. Betűk

Az MHSzSz. elemzéséhez kapcsolódóan a leveleken három betűt szeretnék vizsgálni, mivel ezeknek az írásmódja volt kérdéses a XIX. században.

cz ~ tz

A szabályzat a *c* jelölésére a *cz*-t használja. A levelekben két jelölési módot találunk: *cz* a *Ferencz* névben (L3, L4), illetve *tz* a *tetzvén* szóban (L3).

cs ~ ts

A *cs* jelölésére már több példa van. Az MHSzSz. szerint ezt *cs*-vel kell jelölni, a levelekben pedig a *ts*-t használják: *tsak* (L2, L4, L5), *ugyantsak* (L3), *kitsinekalitjak* (L5), *szerentsetlenség* (L5). A *cs*-t a következő esetben találjuk meg: *tanácsolta* (L2). Így hiába kiforrott a szabályzat használata (*cs*), mivel a levelek alapján látjuk, hogy az életben még egy korábbi jelölést használtak.

ë

A zárt *ë* használata a kor nagy kérdése volt. A levelek alapján elmondható, hogy nem használták ezt a jelölést, mivel az öt levélből egyben találhatunk ehhez hasonló jelzést, azt is csak két szóban (a levél hosszúságához mérve, ez elenyésző): *Urét*, *kéré* (L5). Ugyanakkor ez feltehetőleg ez az *é*-nek felelt meg.

4.3.3. Alapelvek

4.3.3.1. **Kiejtés szerinti írásmód**

A levelek esetében a nyelvjárási alakokat is idesorolom, mivel ezek mindenképpen a kiejtés elvét erősítik. A nyelvjárási alakokról egy korábbi fejezetemben írtam (23), ezek az alakváltozatok mind a kiejtés elve szerint íródtak.

A felső nyelvállású magánhangzók írásmódja is ide sorolható, mivel a szavak többségében ezek rövidek, így csak hagyomány alapján vannak olyanok, melyek hosszú magánhangzót tartalmaznak írásban.

Az 5. táblázat alapján elmondhatjuk, hogy a levelekben a felső nyelvállásúak közül rövid magánhangzóval írt alakok fordulnak elő, és csak kivételes esetben írtak hosszú vokálist.

Ez a jelenség áll fenn az *ö–ő* esetében is, bár ezeknek a megítélése nehezebb, mivel ez az írásképen is múlik (6. táblázat).

5. számú táblázat

Példák a felső nyelvválású hangok használatára Fromm János levelezésében

<i>i – í</i> szembenállás	<i>u – ú</i> szembenállás	<i>ü – ű</i> szembenállás
<i>Tekintetes</i> (L1)	<i>Urat</i> (L1)	<i>ügyem</i> (L1)
<i>Táblabíró</i> (L1)	<i>Urnak</i> (L1)	<i>részünkről</i> (L2)
<i>Birájának</i> (L2)	<i>ugy</i> (L1)	<i>melyből</i> (L3)
<i>Birói</i> (L2)	<i>megnyugodhassak</i> (L1)	<i>Ügyvéd</i> (L5)
<i>ig</i> (L2)	<i>pusztulást</i> (L1)	<i>Ügyviselőjének</i> (L5)
<i>Bizalmas</i> (L3)	<i>Ur</i> (L2)	<i>Gyűlésre</i> (L5)
<i>szintén</i> (L3)	<i>Urtól</i> (L2)	<i>kerülése</i> (L5)
<i>megszóllítottak</i> (L3)	<i>Urnak</i> (L2)	<i>tűrés</i> (L5)
<i>Szivességeben</i> (L3)	<i>Uram</i> (L3)	
<i>hires</i> (L5)	<i>mult</i> (L5)	
<i>igéretére</i> (L5)	<i>buj</i> (L5)	
<i>Timár</i> (L5)	<i>ugy</i> (L5)	
<i>termetűek</i> (L5)	<i>ez uttal</i> (L5)	
	<i>Úr</i> (L1, L4)	<i>ügyben</i> (L2)

6. számú táblázat

Példák az *ö~ő* időtartamának jelölésére Fromm János levelezésében

<i>ö – ő</i> szembenállás	
<i>Ügyvédlőének</i> (L1)	<i>legelső</i> (L1)
<i>Józseftől</i> (L1)	<i>Közbirtokosnak</i> (L2)
<i>időtől</i> (L1)	<i>gondviselői</i> (L3)
<i>felől</i> (L1)	<i>következendő</i> (L4)
<i>böven</i> (L1)	<i>pőr</i> (L4)
<i>tekintetéből</i> (L1)	<i>Eszkendőkről</i> (L4)
<i>Vitézlő</i> (L2)	
<i>Főkajári</i> (L2)	
<i>pengőt</i> (L2)	
<i>Fölső</i> (L3)	
<i>tisztelő</i> (L3)	
<i>Ügyviselőjének</i> (L4)	
<i>pörre</i> (L4)	
<i>idő</i> (L4)	
<i>öket</i> (L5)	
<i>éntölem</i> (L5)	

4.3.3.2. Szóelemző írásmód

A szóelemző írásmód kérdésében a szabályzatban a felszólító módú alakokat és az írásban nem jelölt változásokat tekintettem át. A levelekben ugyanezeket a jelenségeket vizsgálom.

Elsőként a felszólító módú alakokat veszem sorra. A levelek stílusából adódóan erre kevés példát találunk: *jutassa* (L3), *tévessek* (L3), *Emlékeztessenem* (L4), *ne sajnáljon* (L5). A szavak írásmódja megfelel a MHSzSz.-ban leírtaknak.

A következőkben példákat adok a mássalhangzó-hasonulást, -kiesést vagy összeolvadást tartalmazó szavakra (7. táblázat).

7. számú táblázat

Példák a mássalhangzók írásban nem jelölt alkalmazkodási folyamataira Fromm János levelezésében

Részleges/teljes hasonulás	Kiesés/ rövidülés	Összeolvadás
<i>elégességem</i> (L1) <i>adtunk</i> (L2)	–	<i>lehetséges</i> (L1) <i>tudjuk</i> (L2) <i>költségeinek</i> (L3) <i>költséget</i> (L4) <i>költségemet</i> (L4) <i>mutatja</i> (L4)

4.3.3.3. A hagyomány elve

Mint ahogy a szabályzatban is szerepelt, a hónapnevek írásmódja még a latinus formát őrizte: *Martius* (L1), *September* (L4). Egy adat a mai alakjában fordul elő: *December* (L4). A szerzők többször rövidítettek, így néhány példa teljes alakja nem kikövetkeztethető: *Dec* (L2), *febr* (L3). Megállapíthatjuk azt is, hogy a hagyomány alapján egy kivétellel nagy betűvel írták a hónapneveket.

Az *ly* betűt több ízben is használták: *mellynek* (L1), *mihelyest* (L1), *személyes* (L1), *mellyek* (L1), *Gellyei* (L2), *melybül* (L3), *mellyeket* (L3), *melly* (4). Olyan esetet nem találunk, amikor felcserélnék az *ly*-t *j*-re.

4.3.3.4. Egyszerűsítés elve

A szabályzatban találkozhattunk azzal a jelenséggel, amikor a kétjegyű mássalhangzók írásában nem érvényesült az egyszerűsítés elve. A levelekben kerestem erre, vagy éppen az egyszerűsítés meglétére példát. Gemináta van a következő szavakban:

személyes (L1), *faggyal* (L2), *Gellyei* (L2). Főként a *faggyal* szó esetében láthatjuk, hogy a levélírók egyszerűsítettek, amennyiben lehetséges volt.

4.3.4. Külön- és egybeírás

A fejezetben nemcsak az összetett szavakat vizsgálom, hanem az igekötős igék írásmódját is, mivel ezek is változatos képet mutatnak.

Igekötős igék

Először vegyük sorra azokat az eseteket, amelyekben az igekötő közvetlenül előzi meg az igetövet!

8. számú táblázat
Példák az igekötős igék írásmódjára Fromm János levelezésében

Különírás	Egybeírás
<i>ki vette</i> (L3)	<i>megtiszteljem</i> (L1)
<i>meg jelenek</i> (L4)	<i>megnyugodhassak</i> (L1)
<i>el hágy</i> (L4)	<i>elölvenni</i> (L1)
<i>meg mutatja</i> (L4)	<i>megjutalmazni</i> (L1)
	<i>felrándulni</i> (L2)
	<i>megbizonyítom</i> (L3)
	<i>megszóllítottak</i> (L3)
	<i>elvettem</i> (L5)

A negyedik levél, és egy alkalommal a harmadik tartalmaz csak indokolatlan különírásokat, a többi levélíró helyesen használta ezt a formát.

Amennyiben az igekötő és igető közé ékelődik más szó (például tagadószó) a következőképpen használják őket: *meg nem jelennék* (L4), *reá nem áll* (L4), *meg akarja fizetni* (L4), *ki nem buj* (L4), *el nem hal* (L4).

Összetett szavak

Előfordul olyan is, hogy olyan összetett szavakat írnak külön, amelyek ma egybeírandók: *Fölső Örsi* (L3, ma: *Felsőörs*), *békesség türés* (L4), *nagy vazsonyi* (L5, ma: *nagyvazsonyi*), *gyám atyánál* (L5), *láb belit* (L5).

Egyéb esetek

A következő érdekes eset, amikor olyan szavakat írnak egybe, amelyek nem tartoznak össze (csupán követik egymást a mondatban): *neadjunk* (L2), *aszándékom* (L5), *kitsinekálítják* (L5), *asegitseg* (L5).

4.3.5. A nagybetűk használata

A) Tulajdonnevek

A nagybetűk használatának biztos pontja a tulajdonnevek írása. A levelekben főleg személy- és helyneveket találunk: *From János* (L1), *Bogdányi Józseftől* (L1), *Bogdán József* (L1), *Felső Büki Nagy Ferencz* (L2), *Szabó Sándor* (L2), *Fromm János* (L2), *Bfőkajáron* (L2), *Varga Éva* (L3), *Istvány* (L3), *B. Ferencz* (L3), *Varga Istvánnak* (L3), *Csajágón* (L3), *Fromm János* (L4), *Veszprémbe* (L4), *Tamási Jánossal* (L4), *Márton* (L4), *Szent Mihályon* (L4), *Vass Ferencz* (L4), *From János* (L5), *Timár Istvánnok* (L5), *Kis János* (L5), *Simon Jozseff* (L5).

B) Megszólítások

A következő pont, amelyben biztos nagybetűt használtak a megszólítások (erről az MHSzSz. is említést tesz): *Táblabíró és Fiskális Úr!* (L1), *Urnak* (L1), *Uramnak* (L1), *Tettes Urat* (L1), *Tettes Fiskális Urat* (L1), *Tettes Urnak* (L1), *Urnak* (L2), *Különösen Tisztelt Tekintetes Ur!* (L2), *Fiskális Urtól* (L2), *Uram Eötsém* (L3), *Tekintetes Fiskális Úr!* (L4), *Drága Nagy Jó Uram!* (L4), *Drága Nagy jó Uramnak* (L4), *Tekintetes Fiskális Uram!* (L5), *Nagy Érdemű tekintetes From János fiskális Urnak* (L5), *Urtul* (L5), *Tekintetes Fiskális Uram* (L5), *Tekintetes Urnak* (L5).

C) Egyéb

A megszólításokon túl a konkrét személyt jelölő közneveket is így emelik ki néhány esetben: *Mustohám* (L1), *Ügyvédlőének* (L1), *Bíró* (L2), *Jobágném* (L3), *Özvegye* (L5), *Árvájának* (L5).

A levelek címzéseiben és záróformulaiban sok szót nagybetűvel írtak: *Tekintetes és Nemzetes, és Vitézlő From János Urnak Nagy Vázsonyi Urodalom rendes Ügyvédlőének* (L1), *Tekintetes Táblabíró s Fiskális Urnak alázatos Szolgája* (L1), *Pápai Magyar Varga Mester s Polgár* (L1), *Tekintetes nemzetes és Vitézlő Felső Büki Nagy Ferencz Urnak, B.Főkajári Közbirtokosnak s T.N. Veszprém Megye Tábla-Birájának méltó tisztelettel* (L2), *A tekintetes Urnak alázatos Szolgája* (L2), *Igaz tisztelő Szolgája* (L3), *Ezel vagyok Tisztelője az Tekintetes Urnak* (L5).

A latin eredetű szavakat a hagyomány elve szerint nagybetűvel írták: *Matriculának* (L3), *Ekklesziánk* (L3), *Ekkeszia* (L3), *September* (L4). A *December* (L4) a c hang

jelölésében nem latin írásmódú, de a levélíró következetesen ezt az adatot is nagybetűvel jelölte a *September* mintájára.

Tiszteletből írhatták a következő szavakat nagybetűvel: *Uri Szék* (L1), *Birói Honorariumra* (L2), *Köz Gyűlés* (L4).

Találunk olyan szavakat is, amelyeknek írásmódjára nincs egyértelmű magyarázat: *Jószág* (L1), *Tallérért* (L3), *Eszendőkről* (L4).

Az -i melléknévképzővel ellátott helynevek nem minden esetben váltottak kisbetűre: *Gellyei* (L2), *Fölső Örsi* (L3), *Csajági* (L3).

A levelekről általánosságban elmondható, hogy a tulajdonnevek és a mondatkezdések többsége is nagy kezdőbetűs, illetve megállapítható az is, hogy más indíttatásból egyéb közneveket is nagybetűvel írtak. Ez betudható annak is, hogy 1844-ig a német volt a hivatalos nyelv, és ennek hatására gyakran írták nagybetűvel a főneveket. Nehezen megállapítható, hol vannak a mondatkezdések az ötödik levélben, mivel a levélíró pontot használ sokszor a vessző helyett is.

4.3.6. Az elválasztás

A levelekre általánosságban jellemző, hogy elválasztó jelet nem használtak az íróik. Egy kivételt találunk: *hozzá-tettem* (L2).

Először azokat az elválasztásokat veszem sorra, ahol magánhangzó után törnek sort és a következő sort mássalhangzóval kezdik. A látható elválasztásért használok elválasztó jelet, de ezekben az esetekben a levelek írói nem alkalmazták. A szavak a következők: *Uro/dalmak* (L1), *kedve/ző* (L1), *fáradoz/sait* (L1), *enge/met* (L1), *kénte/nittessem* (L1), *tudó/sittani* (L1), *ma/gamat* (L1), *Tábla/Birájának* (L2), *Honora/riumra* (L2), *ta/nácsolta* (L2), *Ma/triculának* (L3), *Csa/jágon* (L3), *valahá/ra* (L3), *megbizo/nyétom* (L3), *kölcső/nözön* (L3), *pó/tolására* (L3), *Csa/jági* (L3), *mu/tassa* (L4), *me/netele* (L4), *Özve/gyét* (L5), *kitsinekali/tják* (L5), *te/hát* (L5), *Árvá/jánok* (L5). Ezek közül kettő nem felel meg a mai elválasztási szabályainknak sem: *Ma/triculának* (L3), *kitsinekali/tják* (L5).

A következőkben a két mássalhangzó határán történő elválasztásra hozok példákat: *megnyugodhas/sak* (L1), *Fis/kális* (L1), *méltóz/tasson* (L1), *pusz/tulást* (L1), *hétrész/ről* (L2), *Var/ga* (L3), *en/gem* (L3), *bizony/talan* (L4), *gyer/mekek* (L5).

Van két magánhangzó közti elválasztás is: *re/ájok* (L5).

Illetve az ötödik levélben találunk egy olyan módszert is, amely nem felel meg a magyar elválasztási szabályoknak: *szárny/om* (L5).

A fentiekből azt szűröm le, hogy az ötödik levél írója, olyan helyeken választotta el a szavakat, ahol éppen véget ért a sor. Továbbá megállapítható, hogy a legkevesebb elválasztást Fromm János levele tartalmazta.

4.3.7. Írásjelek

Az írásjelek megítélése problémás, mivel a szabályzat sem tért ki rá részletesebben, illetve, csak annyit írt, hogy divat szerint használhatók. Elsősorban a megemlített írásjeleket vizsgálom, mint a kötőjel és hiányjel, azon túl próbálom a levekből felmérni, mit is jelentett a divat szerinti használat.

A) Hiányjel

Az első levél írója alkalmazta a hiányjelet a határozott névelők esetében: *a' legelső, a' Tettes Urnak, a' Jóság, a' nélkül, a' végett, a' Mustohám*. Kivételt is találunk: *a Tettes Urat*. A második levélben Fromm János használta a hiányjelet a határozott névelő írásában: *a' felmenetel, a' faggyal, a' válasz, a' Gellyei malom, a' felperesek, a' még, a' mi, a' dolgot*. Egy kivétel a záróformulában található: *A tekintetes Urnak*. Használ hiányjelet az és kötőszó rövidítésekor is: *'s már*. A negyedik levélben a következő példák vannak a hiányjel használatára: *a' reánk, a' mikorra, a ' mi dolgunk, a' békeség, a' Compududra, a' pörre, a' fizetés, a' ki menetele*.

B) Kötőjel

Az első levél tartalmaz -e kérdőszót, de nem kötőjellel kapcsolja, hanem külön írja, és é formában. A többi levélben kötőjelet nem találunk.

C) Felkiáltójel

A megszólításokban egységes a felkiáltójel használata:

1. *Tekintetes Táblabíró és Fiskális Úr!*
2. *Különössen Tisztelt Tekéntetes Úr!*
3. *Bizalmas kedves Uram Eötsém!*
4. *Tekintetes Fiscalis Úr!*
Drága Nagy Jó Uram!
5. *Tekintetes Fiskális Uram!*

A többi írásjel használata vegyes képet mutat, melyben szerepet játszhat a levelek minősége, és az írásképek különbözősége.

D) Egyéb (pont, vessző, kettőspont, pontosvessző)

Az első levélben pontosvessző a leggyakoribb: a szerző hosszú mondatokban fogalmazott, és ezeket pontosvesszővel választotta el mindenhol. Egy helyen zárta ponttal a mondatot, utána nagy kezdőbetűt alkalmazott. Vesszőt mindössze az aláírás előtt használt.

A második levélben és harmadik vesszőt és pontot találunk, ezeknek használata egy-egy kivétellel, a mai használatnak is megfelelnek.

A negyedik levélben a vesszőt a szerző a mainak is megfelelően használta, de pár hibát találunk. A kettőspontot egyszer írta le, a használat helye megfelelő. Kérdőjelet is alkalmaz, de az adott mondat nem kívánja meg.

Az ötödik levélben többségében még a vessző helyett is pont van, de vessző is előfordul két alkalommal. Kettőspontot is alkalmazott a szerző, ugyanolyan szituációban, mint az előző levél írója, amikor kérést intézett az ügyvéd úrhoz.

A fent említettek alapján nem tudunk elkülöníteni a maihoz hasonlóan mondatközi és -végi írásjeleket, mert a levelek írói úgy jártak el, ahogy a szabályzat is előírta: kedvük szerint.

4.3.8. Számok, keltezés

Bogdán József levelében (L1) a jobb felső sarokban találjuk meg a keltezést, míg a többinél a levél végén. Előre teszi a helységnevet, ezt követi a hónapnév latin formában, majd a nap (felső indexszel és aláhúzással) és a végén az évszám ponttal a végén: *Pápán Martius 19^{én} 1830.*

Fromm János levelében (L2) a számokat számjeggyel írta: 18, 26, 8. A keltezésnél rövidítette a település nevét (*Veszp*), a hónapnevet (*Dec*), a napnál felső indexet alkalmazott, aláhúzással (*17^{én}*), majd ezután írta le az évszámot, ponttal a végén (*1832.*).

B. Ferenc levelén (L3) csak a keltezést lehet vizsgálni: a település nevével kezdett (*Berhida*), majd a napot írta le és felsőindexet használt (*12^{én}*), a hónapnevet rövidítette (*febr*), végül az évszám következett ponttal a végén (*1835.*).

Vass Ferenc (L4) levelében három dátumot találunk. A *September 17^{én}* dátumban a hónapnevet latinos formában írta, nagybetűvel kezdte, a napnál pedig felsőindexet és aláhúzást találunk. Ugyanígy megtalálható a nagybetűs kezdés és a felsőindex a *December 17^{én}* dátumnál. A levél keltezésénél a településnévvel kezd (*Szent Mihályon*), a hónap és

napnál a fent leírtakat alkalmazza (*December 12^{én}*), majd végül az évszám ponttal a végén (1838.).

Simon József levelében (L5) betűvel kiírva találunk két számnevet: hatodik, két, ezek nem térnek el a mai írásmódtól. A keltezésnél csak a településnevet (*Szent Galon*), az író nevét és az évszámot találjuk (1849.).

A felvázolt adatok alapján elmondható, hogy a keltezés egységes volt a levelekben.

5. Az 1832-es szabályzat és a vizsgált levelek helyesírásának összevetése

Az első helyesírási szabályzatunk és Fromm János levelezésének összevetésében a legfőbb kérdés az lehet, hogy a szabályzat az 1830-as és 1832-es levélben megjelenő írásmódot tükrözte-e. A későbbi leveleknél pedig az a kérdés, hogy hatott-e rájuk a szabályzás, illetve az előző kettőhöz képest volt-e valamilyen fejlődési folyamat.

Eltérést először a betűjelölésnél találhatunk. Míg a szabályzat kijelenti, hogy a *cs* betűt kell használni, a levelekben a hat alkalommal a *ts*-t alkalmazzák, és csak egyszer a *cs*-t. A *cz*-n kívül a *tz* is előfordul a levelekben, míg az MHSzSz. a *cz*-t helyezi előtérbe. A táblázatban a különböző betűk előfordulásait látjuk. A felső nyelvválású magánhangzók esetében mind a szabályzat, mind a levélírók használata következetlen. Továbbá a levelekben nem elhanyagolható a kézírás olvashatóságának kérdése: az *ü* és *i* betűk esetében nehezebb megítélni a hosszúság jelölését.

9. számú táblázat
A hangok előfordulásának arányai

	<i>c– cz– tz</i>	<i>cs– ts</i>	<i>u– ú</i>	<i>ü– ű</i>	<i>i– í</i>
MHSzSz.	0– 3– 1	3– 0	8– 11	8– 5	7– 3
Fromm J. levelezése	0– 2– 1	1– 6	13– 2	8– 1	13– 0

Az írásmódokat tekintve erőteljes a kiejtés elve, hiszen találhatunk dialektológiai sajátosságokat is a levelekben. Továbbá, ami eltér, az *ö ~ ő* jelölésének következetessége. A levelekben előfordulhat, hogy az írásképek miatt nem elkülöníthető a két hang, míg ezzel a szabályzatban nincs probléma. De egyezik, hogy a felső nyelvválású magánhangzók hosszúságában nincs kialakult egység sem a levelekben, sem az MHSzSz.-ben.

A szóelemzés elve erőteljesebb a szabályzatban, de a levelekben is számos példát találunk erre. Ennek a megállapítását segíti, hogy a levelekben a *cs* hangra a *ts* jelölést

alkalmazták, hiszen így egyértelmű, hogy például a *költség* szóban a szóelemzés elvét alkalmazták.

A hagyomány elvére ugyanolyan példákat tudunk mindkét forrásból kiemelni. A hónapnevek lejegyzésében, még megtalálható a latin formához hű írásmód. Az *ly* írása is következetes mindenhol.

Az egyszerűsítés elvére nem találunk ugyanolyan alaki példákat, de ez a levelek eltérő szókincséből is eredhet. Eltérő írásmódra viszont találunk példát. A szabályzat annyira óvta a szótöveket, hogy a kétbetűs gemináták esetén nem egyszerűsített, például *veszszen* (MHSzSz.: 8). A levelekben viszont megtaláljuk a *faggyal* (L2) szót, amelyben a levélíró egyszerűsít.

A külön- és egybeírás problémája másként jelenik meg a levelekben, mint a szabályzatban. Az szabályzat elemzésekor az összetett szavakat tárgyaltam ebből a kérdéskörből. A levelekben is kerestem ezekre példákat. Kötőjeles írásmóddal sehol nem találkozhattunk. A levelekben többször volt különírás, de olyan szavak egybeírása is előfordult, amelyek külön lexémák. A levelekben vizsgáltam még az igekötős igék írásmódját, mert négy esetben eltérnek a normától.

A nagybetűk használatára a szabályzat négy esetet ír. Az első a szöveg kezdete, ilyenkor a levélírók is nagy kezdőbetűt használtak. Második eset a pont, vagy kettőspont után, ha új mondat kezdődik. Az öt levélből, ez négy esetében fennáll. Az ötödik levél írója vessző helyett is pontot alkalmaz, így nem minden esetben ír azután nagybetűt. Harmadjára a tulajdonnevek következnek. Ezeket a levelek írói is helyesen írták. Az utolsó esetben, megszólításkor, szintén helyesen jártak el a levélírók. Emellett találunk olyan szavakat is, melyeknek írásakor nem indokolt a nagybetűs kezdés. Ide tartoznak az *-i* melléknévképzős helységnevek. Ezeket a szabályzat szerint kis kezdőbetűvel kellene írni, például *pesti* (MHSzSz.: 10). A levélírók több ízben is nagybetűvel írják ezeket: *Gellyei* (L2), *Fölső Örsi* (L3), *Csajági* (L3).

Az elválasztás az MHSzSz.-ban a *Szótagolásról* fejezetben kapott helyet, és egyértelmű szabályokat írt le. A levelekben az írók nem használtak elválasztójelet, csak Fromm János egy helyen. A számos elválasztás között csak három hibás alakot találunk, ebből kettőt az ötödik levél írója írt le.

Az írásjelek használatáról csak röviden szólt a szabályzat. A hiányjel alkalmazását hangsúlyozta legfőképp. A hiányjellel három levélben találkozhatunk (L1, L2, L4) elsősorban határozott névelő esetén és *s* köztöszónál. Kötőjel nincs a levelekben, még a szabályzatban említett *-e* kérdőszócska esetén sem. A többi írásjelről a szabályzat nem nyilatkozik, divat szerinti használatot említ csak. A levelek alapján elmondható, hogy a

megszólítás már ekkor is felkiáltójellel végződött. Egy kivétellel jól használják a pontot mondat végén. Ezenkívül találunk pontosvesszőt, vesszőt, kérdőjelet és kettőspontot is, de ezeknél nem beszélhetünk kiforrott használatról.

A számoknál és keltezésnél hasonló eljárásról beszélhetünk a szabályzat és a levelek írásmódjában. Arab számokat használtak, a nap esetén felső indexet alkalmaztak. A keltezésnél csak a helynév használata különbözött, hol használtak helyhatározóragot, hol nem. Az MHSzSz. a keltezés elejére teszi az évszámot, például 1831^{ben} *Februarius* ' 23^{dikán} (3), míg a levelekben ez a keltezés végére kerül: *Pápán Martius 19^{én} 1830.* (L1).

A morfológiai kérdéseket a levelekben nem vizsgáltam, mivel elemzésem elsősorban helyesírás-történeti jellegű.

Összességében elmondható, hogy a levelek írásmódja apró eltéréseket mutat a szabályzathoz képest. Ez egyfelől adódik akár a levélírók iskolázottságából (például Fromm János levelei kevés eltérést mutatnak), illetve abból is, hogy bizonyos kérdések még a szabályzatban is tisztázatlanok maradtak.

6. Összegzés

Az 1832-es első helyesírási szabályzatunk a magyar nyelvtudomány történetének egyik mérföldköve. A megalakult Magyar Tudós Társaság már az első ülésén fő feladatának tartotta a nyelvi norma kialakítását, hogy a folyóiratokban, évkönyvekben és a hivatalos jelentésekben egység alakulhasson ki (MHSzSz.: 3).

Végül a második ülésen elhangzottak alapján született meg az első szabályzat. Munkámból kiderül, hogy a legtöbb mai helyesírási pontra találunk példát az első szabályzatban, még ha nem is fogalmazta azokat meg. Kitűnt, hogy az egyszerűsítés elve még kevésbé volt az időszakban meghatározó. Bár szándékot kinyilvánítottak feléje a szabályzatban, mégis az etimologikus írásmód kerekedett felül. De jelen volt a másik két elv is: a kiejtés és a hagyományé.

Mérvadó az MHSzSz.-ban a morfológiai rész is, bár dolgozatomban ez kevesebb hangsúlyt kapott, hiszen ez ma már a nyelvtudomány egy másik területéhez tartozik. A szabályzat e része adhatott alapot a későbbi grammatikáknak a morfológiai fejezet elkészítéséhez.

Az MHSzSz. jelentőségét az induló „Magyar Nyelvőr” tanulmányai mutatják. Az 1872-ben induló folyóirat bár negyven évvel a szabályzat után jelent meg először, de a szabályzat addig nem változott jelentősen, ezért mérvadóak a cikkek. Megfigyelhető, hogy minden évben több észrevétel is érkezik, illetve a „Kérdések és feleletek” rovatban rengeteg helyesírási kérdés merül fel. Ez is mutatja, hogy az aktuális szabályzat nem adott széleskörű magyarázatot bizonyos írásmódokra, mint például a felső nyelvválású magánhangzók hosszúságára. Több kérdés is ezeknek a szavaknak a leírásához kapcsolódott.

A „Magyar Nyelvőr”-ön keresztül felvetett problémát tárja fel a levelezés elemzése is. Erről elmondható, hogy a különböző társadalmi szintekről származó levélírók helyesírása nagyon is eltérő volt. Míg az ügyvéd úr levele mind a kor, és valamennyire a mai elvárásoknak is megfelel (kivételt képez néhány pontban), addig az ötödik levél írója, Simon József írása főként a kiejtés elvének felel meg, illetve elválasztási hibákat is tartalmaz. Ezen kívül az ő írásjelhasználata a legkövetkezetlenebb.

Összességében elmondható, hogy a kor meghatározó volt a nyelvtudomány, ezen belül is a helyesírás számára, elméletben. A szabályzatot elsősorban az Akadémiai tagjai számára írták. A levelek írói talán nem is tudtak a létezéséről, de találunk olyan egyezéseket, amelyekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a szabályzat valószínűleg csak rögzítette a kor helyesírási szokásait, illetve pontosította azokat.

7. Felhasznált irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2005. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2005. Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.
- AkH.¹¹ = A magyar helyesírás szabályai. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Példaanyagában átdolgozott 1994.)
- A magyar helyesírás elvei és szabályai. 1877. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar helyesírás szabályai. 1901. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar helyesírás szabályai. 1922. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar helyesírás szabályai. 1954. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BALASSA JÓZSEF 1888. A helyesírás kérdése. Magyar Nyelvőr 337–341.
- BÁRCZI GÉZA 1955. Az elválasztás. Nyelvtudományi Értekezések 4. 99–103.
- BENKŐ LORÁND 1955a. A hagyományos írásmód. Nyelvtudományi Értekezések 4. 54–55.
- BENKŐ LORÁND 1955b. A kiejtés szerinti (fonetikus) írásmód. Nyelvtudományi Értekezések 4. 33–44.
- BENKŐ LORÁND 1955c. Egyéb tudnivalók. Nyelvtudományi Értekezések 4. 116–117.
- BENKŐ LORÁND 1957. Magyar nyelvjárástörténet. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSONTOS NÓRA 2009. Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban. Doktori disszertáció. Kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- CSONTOS NÓRA 2011. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben. In: XXI. Magyar alkalmazott nyelvészeti kongresszus konferenciakötete. 215–221.
- DEME LÁSZLÓ 1955. A betűk. Nyelvtudományi Értekezések 4. 24–32.
- ÉKSz.² = Magyar értelmező kéziszótár. 2003. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÁBIÁN PÁL 1967. Az akadémiai helyesírás előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FAZAKAS EMESE 2007. Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- GYULAI PÁL – SZILY KÁLMÁN 1901. A M. Tud. Akadémia helyesírása. Magyar Nyelvőr 182–183.
- HEXENDORF EDIT 1955a. A kis és nagy kezdőbetűk. Nyelvtudományi Értekezések 4. 104–115.
- HEXENDORF EDIT 1955b. Az írásjelek. Nyelvtudományi Értekezések 4. 56–62.
- HUNFALVY PÁL 1873. A magyar helyesírásról. Magyar Nyelvőr 1–6.

- JUHÁSZ DEZSŐ 2003. A magyar nyelvjárások területei egységei. In: KISS JENŐ szerk. 2003. Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- KESZLER BORBÁLA 2004. Írásjeltan. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KIRÁLY PÉTER 2003. A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszékének kiadványa, Nyíregyháza.
- KISS JENŐ szerk. 2003. Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. A magyar helyesírás története. Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2005. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2005. Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2006. Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírássra. Magyar Nyelv. 204–209.
- KRAJNIK GYULA 1874. A tulajdon-nevekről. Magyar Nyelvőr 337–339.
- MARTON DÓRA 2011. Helyesírással kapcsolatos attitűdök vizsgálata Veszprémben és Várpalotán. Szakdolgozat. Kézirat. Veszprém.
- MHSzSz. = Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai. 1832. Hasonmás Kiadás 1982. Helikon Kiadó, Budapest.
- PÁSZTOR EMIL 2000. Mihez képest 11. kiadású a helyesírási szabályzatunk? Magyar Nyelvőr 140.
- RÉVAY VALÉRIA 2010. A nyelvhasználat szintjei a XVII–XIX században Északkelet-Magyarországon. Iskolakultúra-könyvek 39. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SIMONYI ZSIGMOND 1875. A szavak összetétele a magyarban. Magyar Nyelvőr 102–111.
- SIMONYI ZSIGMOND 1876. Új betűink. Magyar Nyelvőr 252–253.
- SIMONYI ZSIGMOND 1901. Helyesírási mozgalmak. Magyar Nyelvőr 190–191.
- SZARVAS GÁBOR 1872. A helyesírás néhány kérdése. Magyar Nyelvőr 57–64.
- SZARVAS GÁBOR 1891. A c és cz mérközése. Magyar Nyelvőr 545–553.
- SZEMERE GYULA 1974. Az akadémiai helyesírás története. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mellékletek

A levelek betűhív átirata

1. levél (L1)

Tekintetes és Nemzetes, és
Vitézlő From János Urnak
**** Nagy Vázsonyi Urodalom
rendes Ügyvédlőének; nagy jó
akaró Uramnak tisztelettel

Veszprémbe

Pápán lakozó Bogdányi Józseftől nagy vázsonyi*****

Pápán Martius 19^{én} 1830.

Tekintetes Táblabíró és Fiskális Úr!

Már rég időtől fogva az volt legnagyobb gondolatom; hogy
a Tettes Urat levelem által megtiszteljem;
mellynek következtetésében ügyem felől is kedve
ző tudósság révén elégségesse megnyugodhas
sak; azért rövideden csak azza kérem Tettes Fis
kális Urat; hogy mihelyest lehetséges lészen
a' legelső esendő Uri Szék alkalmatosságával
ügyemet előlvenni; s részemet védleni méltóz
tasson; igyekszem a' Tettes Urnak fáradozá
sait elégségesse megjutalmazni; ne hogy *érkö
jáztaival a' Jószág is gondatlanság miatt pusz
tulást szenvedvén; s én a' nélkül hogy enge
met illető Infesomnak hasznát vehessem ki.
Nem hatatlan károsodásomat látni kéntele
níttesem; alázatoson könyörgök a' végett
ha engemet mind ezekről böven tudó
sittani méltóztatna; úgy arról is; ha a'
Mustohám felet é vagy sem; s én mikor
ra tehetem személyes tiszteletemet; mellyek
nek tekintetéből Kegyes válaszat hogy ma
gamat mihez tartani tudhassam elvárván
maradok, a'

Tekintetes Táblabíró s Fiskális Urnak

alázatos Szolgája

Bogdán József Pápai Magyar Varga
Mester s Polgár

2. levél (L2)

Tekéntetes nemzetes és Vitézlő
Felső Büki Nagy Ferencz Urnak,
B.Főkajári Közbirtokosnak
és T.N. Veszp Megye Tábla-
Birájának méltó tiszte-
lettel

BFőkajáron

Különössen Tisztelt Tekéntetes Ur!

Szabó Sándor Fiskális Urtól mind eddig nem kaptam választ, és így nem is tudjuk a' felmenetel idejét – azért mivel az idők is most igen alkalmatlanok, tehát jó léssen majd a' faggyal felrándulni, addig a' válasz is megérkezzen.

Méltóztatik arra emlékezni, hogy a' Gellyei malom Birtokosok által mondott Reprof***rály ügyben megajánlott Birói Honoriariumra mi 18 for. pengőt adtunk, azonban midőn mind hétrészről azt úgyve tettük volna, tehát láttam, hogy a' felperesek 26 pengőt számoltak össze, 's már mi sem adhatván kevesebbet tehát a' még hozzá jársz 8 *farhat pengőt hamariban hozzátettem, és így a' mi részünkről is 26 for. fizettezett. Említette a' dolgot T. *Jurfiah Tábla Biró Urnak is, de az is csak azt tanácsolta, hogy kevesebbet neadjunk, mint azok.

Többire méltó tisztelettel vagyok

A tekintetes Urnak alázatos Szolgája

Fromm János

Veszp Dec 17^{én} 1832.

3. levél (L3)

Bizalmas kedves Uram Eötsém!

Szegény Csajági Jobágyném Varga Éva, Uram Eötsém Levelének következtében ki vette szintén egy Tallérért a Fölső Örsi Matriculának ideit. Nászban csatola ki vonását, melyből világossan ki tétzvéen hogy eö ugyantsak a nálla, és gondviselése alatt Csajágon meg halt Varga Istvánnak testvérje volt; kérem Uram Eötsémet juttassa már valahára azon néhány ****urokhoz mellyeket, amint már megbizonyítom az Ekklesziánk kölcsönözön temetési költségeinek pótolására ezen Istvány testvérje után kér, és kerget, már engem megszóllítottak a Csajági Ekkeszia gondviselői, hogy tévessek véle eleget.

Többire

Többire Szivességeben *ajákkor vagyok

Kedves Ur Eötsémk

Igaz tisztelő Szolgája

B. Ferencz

Berhida 12^{én} febr 1835.

4. levél (L4)

Tekintetes Fromm János hires
Ügyvéd Urnak több Tettes Uro
dalmak rendes Ügyviselőjének
tisztelettel

Veszprémbe

Tekintetes Fiscalis Úr!

Drága Nagy Jó Uram!

Emlékeztessenem mult September 17^{én} tett ígéretére, melly
terén nemes Tamási Jánossal való dolgunk
elővételén elközleni a' reánk következő Márton
napi Köz Gyűlésre halla*ni terhatt. Ezen Köz
Gyűlés amint énrévenre esett folyv December 17^{én}
következendő napjaim tartodik, a' mikorra ha
lehet meg jelenek de ha meg nem jelennék is
mivel a ' mi dolgunk elől kerülése napja bizony
talan annak elközlésére alázatos bizodalommal
Tekintetes Fiscalis Urat meg kérem: Engem
a' békesség türes már el hágy- az ok nélkül volt
várokozás velem máshoz fogas- hogy Nemes
Tamási János a' Compududra reá nem áll, mu
tassa meg miért nem? ha pör nélkül nem fizet
ám lássa ha a' pörre teendő költséget is meg akarja
fizetni- de a' fizetés alol ki nem buj ha tsak el
nem hal- én már két Esztendőkről fogva utána
tett költségemet írásba vezetem, mi lett a' ki me
netele? az idő meg mutatja. *** ezen dolgunk
elközlésén mindnyájjonk nevében alázosson ki
kérven vagyok Szent Mihályon December 12^{én}
1838.

Tekintetes Fiscalis Úr

Drága Nagy jó Uramnak

alázatos tisztelő szolgája

Vass Ferencz

5. levél (L5)

Nagy Érdemü tekintetes From
János fiskális Urnak adasson
melto Tisztelettel
Veszpremben

Tekintetes Fiskális Uram!

Már hatodik Esztendeje múlta
nagy vazsonyi Timár Istvánnok Özve
gyét feleségül elvettem. tudni illik két
árvávol együtt. az ulta mindeg szárny
om allatt. vagynak. amellyeket ruháznom
és taníttatnom kellett, is. Már próbáltam
az gyermekeket mestersegre adni de
haszontalan aszándékom mert az gyer
mekek. kisdéd termetűek és akár kit
kínáljak vélek. mindenet kitsinekáli
tjak. és senki fel nem váloja őket. így te
hát. én sem kellsegeskedhetem mindeg re
ájok. mert most magamnak is roszul
a sorom és az nagy vazsonyi Kis János
gyám atyáanal is volt az gyermek. hogy az
Interespenzelbül adna nekik. tsak kis
téli láb belit is hogy szerezni tudhassanak
de az is ide utasította hogy tekintetes Urtul
kérjen Comisiot úgy fog neki adni
mind azon esetre. Tekintetes Fiskális
Uram: Mostan ez uttal
Ne sajnáljon ezen Timár István Árvá
jánok Comisiot adni hogy ez uttal az
nagy vazsonyi Kis János gyám atyához
vihesse, és mivel sem az Tekintetes
Urét nem kèrè sem az Kis János gyám
atyáet. hanem mind tulajdonát. úgy bátorodik kérni
és ezen szegény ruhátolan letere
magam segíthessen. Mert már most éntölem nem
telik az szerentsetlenség miat asegités.

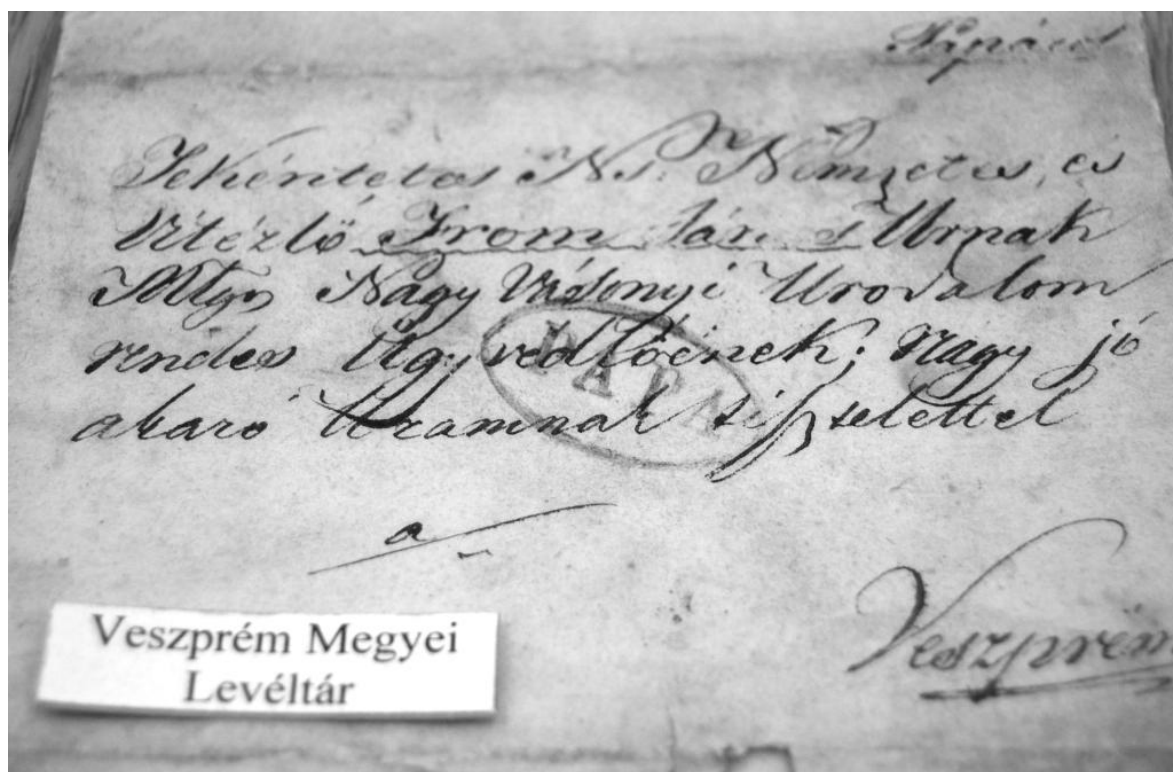
Ezel vagyok Tisztelője az Tekintetes Urnak

Szent Galon ** Simon Jozseff

1849.

Képmelléletek

Első levél (L1)

Kezeltetés Széllabiró S. Fiskális Ur.

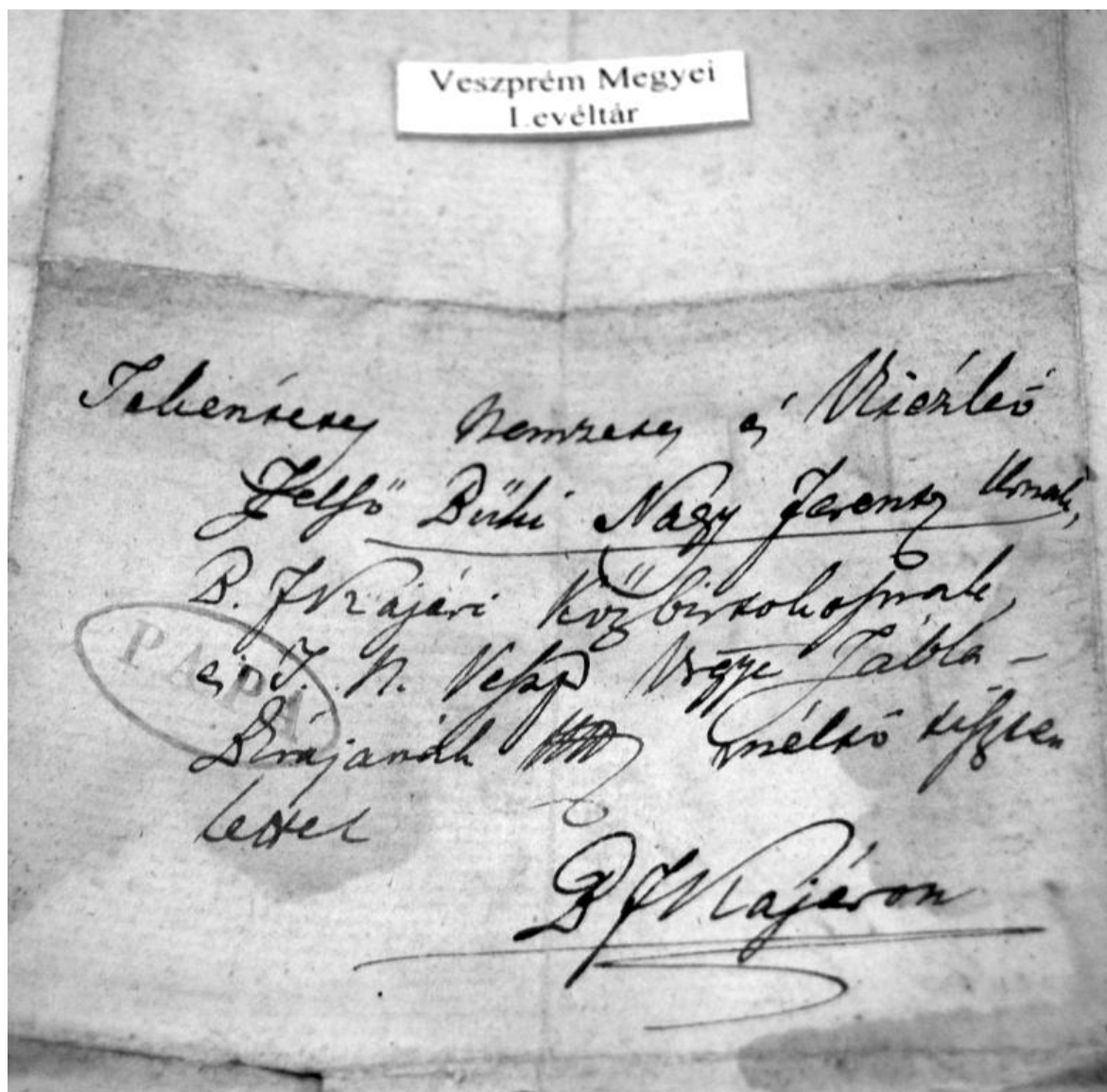
reg időtől fogva az volt legnagyobb gondolatom,
a Fettes Urat levelem által megismergetni,
mellynek következtében ügyem felől is ha
zö tudósítsa és én elég ségessé meggyugor
lak; azért rövidedem csak arra kérem a Fi
skális Urat; hogy Mihelyt lehetőséges le
gyen a legelőfőbb Ur. Ezek alkalmasság
ügyemet elővenni; s. részemet védeni
sajdon; így kérem a Fettes Urnak járo
dait elég ségessen megjutalmazni; de ha
járta val a Fettes is gondatlanul az
tulajd. szemvedni; s. én a nélkül hogy
mit illető tapasztalnak hasznát vehesse
nem hatatlan károsodásokat látni
mihelyt; alázatossá könyörgök a
ha engemet mind ezektől börtön

Stellani Miliciusának; egy arról is; ha a
Muzsokám felett v. vagy sem; s én Mikor
na lehetem keményes képzésemet; Melyek
nek leendőseiből Négyes Válopiát hogy Ma
jamat Mihelyt tartani tudokham elvárva
Maradvól a

Schönfelder, Táblabíró, Fiskális Urnak

aláíraty, Szolgájon
Bogdán József Sajai Magyar Varga
Mester, Bolygár.

Második levél (L2)

Külsőre írt levelem.

Veszprém Megyei
Levélár

Értekezni szeretnék veled mind eddig nem látott valahányszor, és így nem
is tudni a jelenlegi helyzet - azaz mivel az idő is maga igen
alkalmatlanság, tehát jó lenne majd a fegyverrel felindulni, addig a
valóság is megkezdődött.

Mellette az a emlékeztető, hogy a Gáljai malom Bicsaklótól
altal mindent a győzelem után megajándékozta Birtokos
ruinra mi 18fr. pengőre átadott, azonban minden mind hiér
vél az újra tettél volna, tehát láttam, hogy a fegyverrel 26fr.
pengőre átadott újra, és mai mi sem adhatom. Felvetettem
tehát a még korábbi jóra gyarab pengőre bevezetés korra-
tettén, és így a mi részünkhöz is 26fr. fizetett. Omlasztom
a teljes J. József József Birtokosmal is, de az is fahozza.
csak az, hogy kevesebb megadom, mint az.
Lélek melletti leveleket ragaszt

Levelem
Dec. 17-én 1820.

alacsony polgár
Eötvös János.

Búcsú, kedves Uram Eörsöm!
 Kegyelem Sajági Jobágyuim Vár-
 ga Éva, Uram Eörsöm Levelének
 követei között ki Vár Szintén
 egy Tállér és a Felső Örsi Ma-
 triculának idej. Márban Csarok
 ki Vondás, melyből Világossá
 ki tették hogy cö ugyaússak a
 nálla, és Gondviselés Alas Csá-
 jagon Meg Bal Varga István
 nak testvére volt; kérem Uram
 Eörsöm, juttassa már Valahá-
 ra Akor néhány forintot hoz
 Mellyek, Amint már meg bizo-
 nyosom az Ekleziának köleső
 nőzők temetési költségeinek pó-
 tolására Ezen István testvére
 usán kár, és keserű, már eu-
 genis megfröccentek a Sajá-
 gi Eklezia Gondviselői, hogy
 térjék vele Elegen.

Veszprém Megyei
 Utár
 Többség

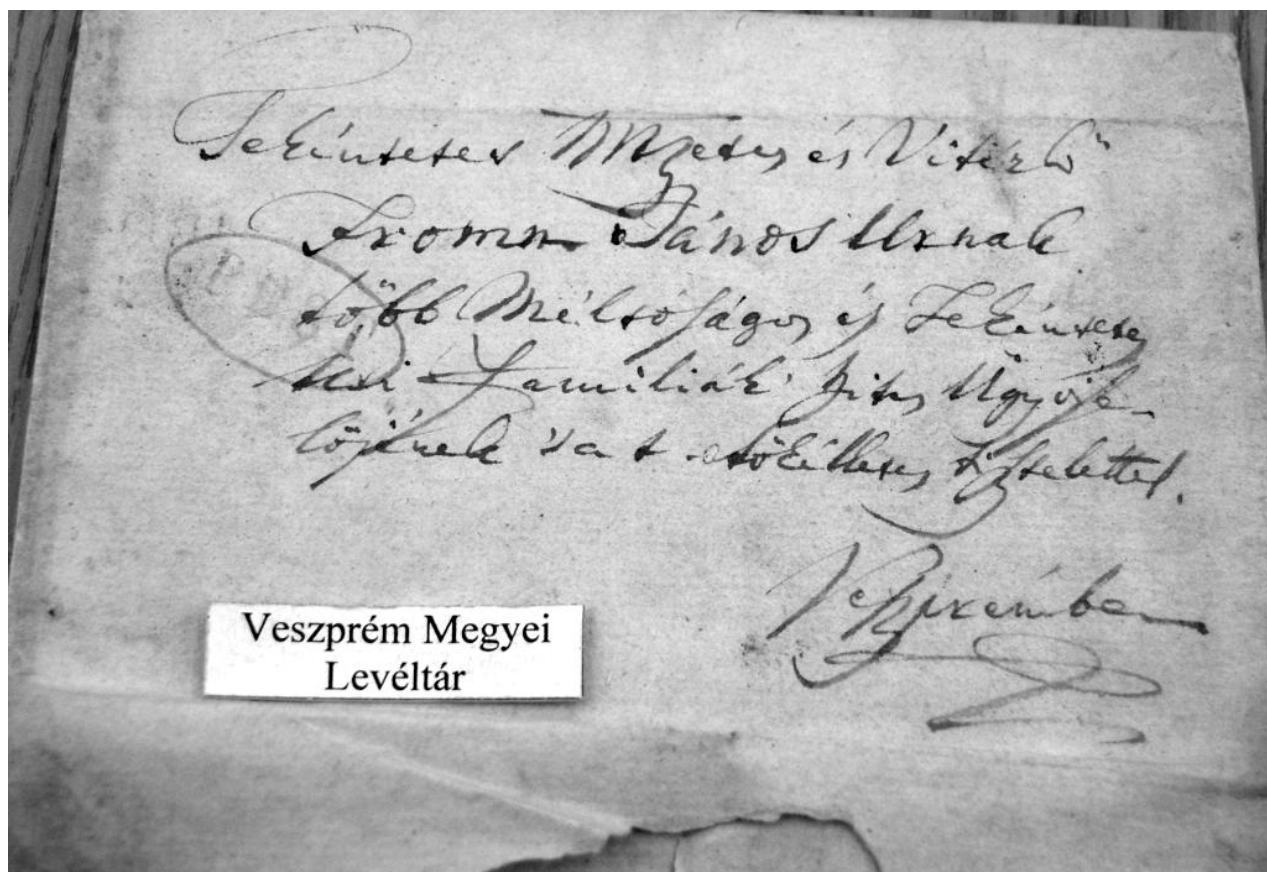
Többire kivételgebeu Ajátlor
Vagyott
Redves M. Cséjant

Azaz tiszteletos Koltgaja
B. J. J. J.

Beckus 12. Feb
1835.

Veszprém Megyei
Levéltár

Negyedik levél (L4)

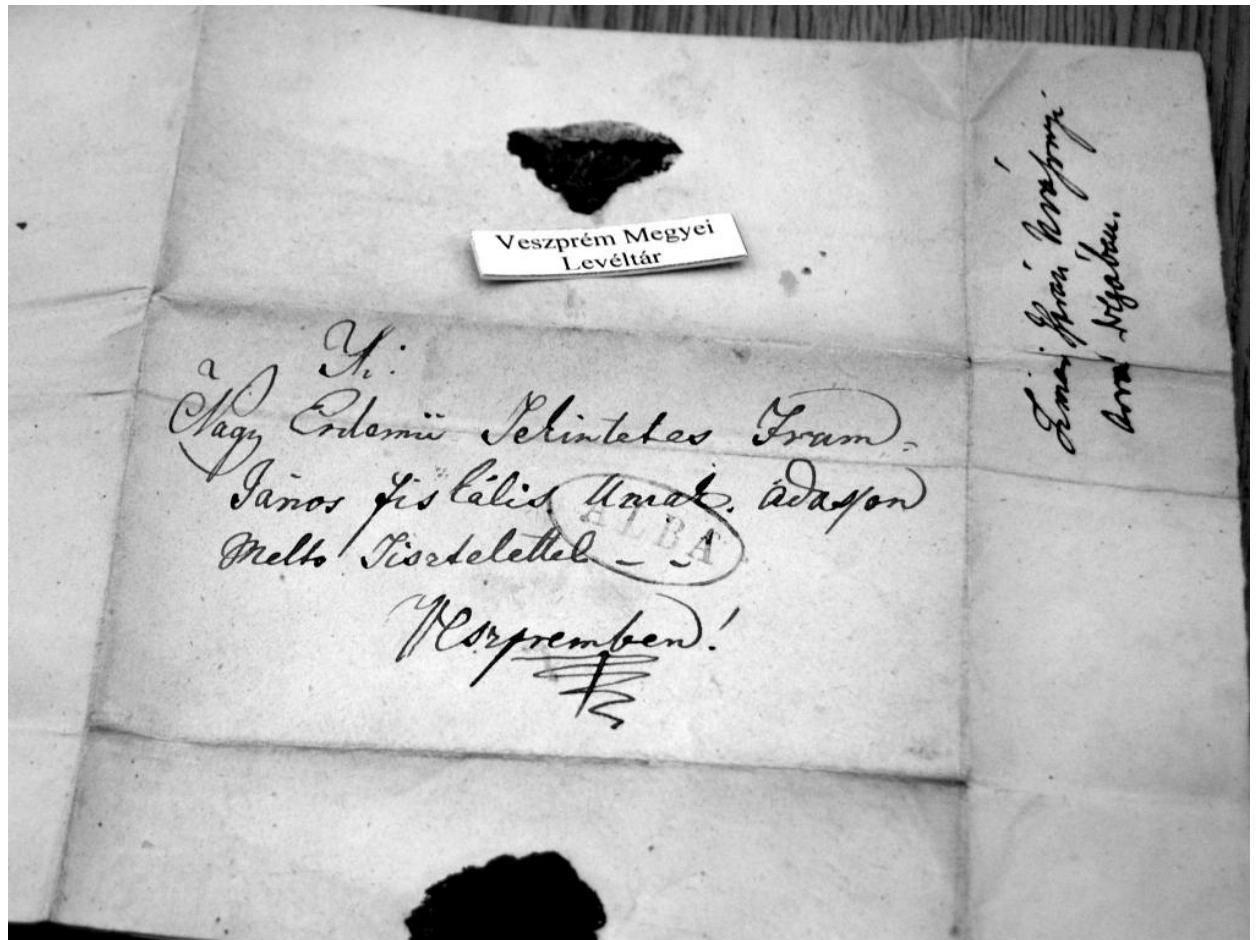

Tekintetes Fiscalis Ur!
 Drága nagyfő Ur!
 Emlékezem múlt szeptember 17-én tett ígéretére mely
 szerint Nemes Tamási Sándorral való dolgom
 elővételei eptörteni azeant közelekkendő Márton
 napi Közgyűlésre hallgatni írtatt. Ezen Köz-
 gyűlés amir írásomra eptt folyó December 12-én
 közelekkendő napjain tartódik a mikorra ha-
 lehes meg jelenek, de ha meg nem jelenem is
 mivel a mi dolgunk előt benütése napja birong-
 talan annak eptörtevése alározat bírságot
 Tekintetes Fiscalis Urar meg kérem. Engem
 a békejégre süsés már el hágy, az ok nélkül
 várokorai velem máshoz fogar - hogy Nemes
 Tamási Sándor a Compusura reá nem áll, ne-
 taja meg miere nem? ha pör nélkül nem fű-
 am lája ha a pörre seendő költsége is meg alarja
 fűem - de a fűre is alól ki nem bír ha val el
 nem hal - cu már ki eptörtevése fogva asánna
 tett költségem ismét vererem, mi lesz a me-
 retele? az idő meg maraja. Hűy ezen dolgunk
 eptörtevése mindnyájunk nevében alározom ki
 kérvén vagok Nemes Sándor December 12-én
 898.

Tekintetes Fiscalis Ur
 Drága nagyfő Urar

alározat írtott
 Vas Terena

Ötödik levél (L5)

Bejelentés Kis Élis Uram!

Már hatodik születése múltán
nagy barsonyi Pimár István és Bire
gyűjt. feleségül elvettem, tudni illik
arvával együtt, és azóta mindig
om alatt. ragyog. amelyet ruháinak
és tanítattnom kell, s. Már próbáltam
az gyermekét mesterseggel adni de
hasznátalan az árándalom mert az gyer
meket. Ezzel. természetű és akart
kínalja vele. mindenek. kissinekei
fjék. és senkiféle nem válogat. így te
hát. én sem kétségek kezelem mindegyi
ajól. mert most magamnak is roszul
a borom és az nagy barsonyi kis János
gyámjával is volt az gyermek. hogy az
Interessémből adna nekik. csak kis
teli láb belé is hozzákerenni tudhassanak.
de az is ide utasította hogy Bejelentés Uram
Kis Élis Uramot úgy fog neki adni
Mim Áron isét re. Bejelentés Kis Élis
Uram: Mostan is uttal.

Ne Sajnálja érem Kémár. István Árvai
járnok Comisiót adni. hogy az uttal az
nagy Varsónyi Kís János Gyám atyákon
vihar, is mivel sem az Salottat
vél nem kére sem az Kís János gyám
atyáit. hanem mint tulajdonát. ug Vátorkodik Kém
is érem Hegény ruhátalan letele
szagun segitkeffen. - Mert Már most éntolom nem
telik az Szereztéselleneseg miat assagitsaj.

Ezt vagab Jistatja az Berintetess Urnak
Kém Galon No. Simon Joroff.
1843.